

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO
NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

SILVIA EENSOO

HANS PÖÖGELMANNI
MARKSISTIKS KUJUNEMINE
DIPLOMITÖÖ

JUHENDAJA:
PROFESSOR, AJALOOTEADUSTE
DOKTOR H. MOOSBERG

*NSV Liidu ajaloo kat.
inv. nr. 1869*

TARTU 1965

Hans Bögelmann

SISSEJUHATUS

Mida kaugemale me sammume teel kommunismile, seda selgemaks saab neile nende revolutsionaaride osatähtsus, kes juba tsaarirežiimi tingimustes võtsid omaks marksismi-leninismi ideed ja aktiivselt võitlesid töörahva vabaduse ja õnne eest. Raske ja ohureid. nõudev oli see võitlus. Ka Eesti töörahva hulgast kerkis esile palju mehi, kes võitlesid oma elu kommunismiuutusele. Küllaltki tähtis koht Eesti töörahva võitluse ajaloos kuulub Hans Pöögelmannile, kes üle 30-ne aasta visalt ja ennastalgavalt võitles töörahva huvide eest.

" Hans Pöögelmann kuulub generatsioonile, keda äratas oma teel leidmisele ühiskondlikus elus 1905. a. liikumine. Järgnevatel aastatel sai temast

sotsialistliku revolutsiooni ideede silma-
paister ja kõikumatu restuütaja.¹

Hans Pöögelmann oli energiline ja
tulihingeline parteitöötaja, ühiskonna-
tegelane, kirjanik-kuulaja, publit-
sist ja majandusteadlane.

Eni suure panuse on Hans Pöögel-
mann andnud töölisaajakirjanduse
rajamisele, selle edasivõimendamisele
ning tööliklassi teadlikkuse tõt-
misele ajakirjanduse kaudu.

"Sinu alati värsked ja elavate kõri-
asjadega katud artiklid, vaimusta-
vad, teravmõelised põhjendused on meile,
noorematele ajakirjanikele ja kirjani-
kele alati almed kooliks, kuidas tuleb
elavalt ja huvitavalt kirjutada,"²
nii pöördusid Hans Pöögelmanni
poole tema kaastöötajad ta 60-ndal
sünnipäeval.

Mitte alati ei ole Pöögelmanni
tegevust õigesti valgustatud. Nii püüd-
sid Eesti kodanlikud ajalooselased Pöö-
gelmanni asa Eesti revolutsionilises

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, Tallinn, 1957, lk. 3.

² Hans Pöögelmann 60. aastane, "Klassivõitlus",
Leningrad, 1935, nr. 12, lk. 11.

voitluses, saalkulgas ka 1905.-1907.a. revolutsioonis, maha vaikida. Ka väikesodanliku kallaku juhtivad tegelased J. Palvadre ja V. Kõõlmann püüdsid oma töödes näidata, nagu ei oleks Pöögelmann olnud 1905.-1907. aastatel veel marksis. 1938.a. langes Pöögelmann Stalini isikultuse ahuris. Alles pärast Stalini isikultuse paljastamist on püütud nõukogude ajalosteadlaste poolt anda Pöögelmanni tegevusele õige hinnang.

Hans Pöögelmann sündis 18. detsembril 1875. a. Viljandimaal Aidu vallas Paistu kihelkonnas väiketalupidaja Kusta Pöögelmanni pojana. Hansust kui vanimast lapsest ja ainukesest pojast sai varakult vanemate abiline karjas ja põllul.

Hans oli kümneaastane, kui ta pandi Paistu kihelkonnakooli. Juba siin kirjutas ta oma esimese luuletuse ning paistis silma matemaatikas. Hans oli väikeskasuline, elav ning leidlik pois. Püüdis jälgida tähepäevikult õpetajate sletusi, sellepärast ulus tal

Õppimiseks vähe aega.

Kolmeteistkümneme - aastaselt lõpetas Hans kihelkonnakooli ja järgmisel aastal suundus õppima Põltsamaa Aleksandrikooli. Aleksandriusoolis õppis tol ajal eriti rahvuslike tegelaste poegi, kes olid juba kodunt kaasa taanud väenu saksa ja vene rahvussurve vastu. Ka Aleksandriusoolis töötavad talleaegsed õpetajad olid hariduslikult kõrgemal tasemel ning poliitiliselt enam arenenud, mistõttu õpetajad õpeti usolides sel ajal.¹

Vene kule õpetajaks oli keegi Niinola, kes oli revolutsioonilisest liikumisest osavõtu pärast Peterburi ülikoolist välja heidetud. Samal ajal töötas õpetajana Aleksandriusoolis ka hulletaja Jakob Tammi.²

Selline olukord etendas kahtlemata positiivset osa noore Pöögelmanni vaimses arengus. Siit sai alguse tema süsim amastus hulle vastu, samuti arvasid siin tema ajakirjaniku - ja inimõnnategelase kaldumused ning filosoofilised huvid.³

¹ Allermann, Seltsimus H. Pöögelmanni 60. a. sünnipäev ja 30. aastase parteilise tegevuse tähtpäev. „Naistööline ja kolhoosnik“, 1935, nr. 12, lk. 13.

² Sealsamas.

³ H. Pöögelmann, Luletused, Ven. 1957, lk. 4.

Eriti suurt mõju avaldas talle luuletaja Jakob Pann, kes nägi juba tol ajal Hansus tulevast ajakirjanikke. Aleksandrikoos-
lis teeb Hans antiiselt kaastööd õpetajate-
lehel "Aleksandrist" ja on hiljem selle toime-
taja. 1892. a. lõpetas Pöögelmann Aleksandri-
kooli ja suundus õpetajaks Vitsjärvel.

"Hans oli Aleksandrikooslist kaasa saanud
tugeva portsjoni rahvuslust (isamaa-ar-
mastust), piüide joonise vastu võidelda,
tahtle salmisid taguda... ja tugeva usu-
vestase vaimu."¹

Pöötades Vitsjärvel õpetajana, hakkas
ta seal elanikkonnale selgitama darwi-
nismi ja ateismi ideid. See esialgne rahva-
valgustustöö eelõnnestus Pöögelmannil,
sest need ideed olid nii õpetajate kui
ka täiskasvanutele karged ja arusa-
matud. Pöögelmann asutas Vitsjärvel
laulukoori ja näiteringi ning hakkas
asa võtma karusseltside tööst, oli
valitud isegi Piliistures asuma karussel-
tsi "Pugenus" sekretäriks.

Et olla lähemal haigusvõitlele, siirdus
Pöögelmann 1896. a. Viljandisse, kus osus post-

¹ Mõningad lühikesed andmed Hans Pöögelmannist,
"Klassivõitlus", Leningrad, 1935, n. 12, lk. 12.

kontourise õpilaseks. Samal ajal jätkas Pöögelmann kaastööd ajalehtedele, eriti „Olevimäe“. Ta kirjutas kuulutusi ja artikleid rahva elust. Hiljem töötas Pöögelmann ajalehtede „Postimees“ (1899-1901) ja „Teadaja“ (1901-1903) toimetusas. Pöögelmanni „Teadaja“ juures aitas kaasa Pöögelmanni maailmavaate arengule. Kasvas tema see ühiskondlikus tegevuses, kasvas „sulemisterlikkus“. Pöördumaks Pöögelmanni maailmavaate arengus saab õppimine Lipszigi kaubandus-ülikoolis, tutvumine Karl-Engelsi teostega ja otsene kokkupuutumine kassa tööliste-ühendusega.

Käesoleva diplomitöö eesmärgis ongi näidata Hans Pöögelmanni ühinenemist marksistidega 1903. - 1905. aastatel. Töö esimeses osas on käsitletud Pöögelmanni maailmavaatelist seisukohti 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi esimestel aastatel, mil Pöögelmann ei aland veel tutvunud marksismiga. Töö teine osa on pühendatud Pöögelmanni õpingutele Lipszisis, tema ühinenemisele marksistide ning osatähtsusele usti töötava rahva teadlikkuse tõstmisel 1905.a. revolutsiooni tänupeevõidil.

Pöö kirjutanisel on kasutatud mater-
 jalistena Hans Pöögelmanni teoseid,
 luuletusi, artikleid „Peatjas“ ja „Peatja“
 lisalehtedes, Eesti NSV ajalehes „Õiedet“,
 Leningradis ilmunud ajakirju „Klassinõit-
 lus“, „Lugid“, „Naistööline ja kolhoosnik“,
 samuti lühiaartikleid ja ülevaateid Hans
 Pöögelmannist, mis on kirjutatud tema
 kaasajajate J. Anneldi, R. Majana, samuti
 Nõukoguude Eesti teadlaste A. Kõõna,
 H. Moosbergi, K. Laigua jt. poolt.

I peatükk

HANS PÖÖGELMANNI SOTSIAAL-MAJANDUSLIKEST VAARDETEST XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUL

19. sajandi II pool oli Eesti rahva aja-
laos murrangulise tähtsusega. Eestis hakkasid arenema kapitalistlikud suhted,
mis järjest rohkem tungisid põllu-
majandusse, algul mõisa, siis ka talu-
majandusse. Kõjaline kapitalisaami-
sus hakkasid mõisnikud talusid võrgete
hindadega päriseks müüma ning sirdu-
ma raharendile. Koimus ühiskondline
talurahva hulgas. Hakkas välja kujune-
ma maavõrdalus ja maaproletariaat.
Palude vrentiajamisega ja endiste küla-
kajamaade jaotamisega kaotasid vaba-
dikud senisegi koomapidamisvõimaluse.
Peremehed ja mõisnikud, kes intensiivista-
sid oma majapidamist, hävitasid
hulgaliselt vabadime kohakesi ning va-
hadiivid olid sunnitud muutuma ilma
kindla elukohta palgatöölisteks. Mõisa-
tööliste, eriti mäisamaal asuvate kehvik-

talupoegade ja maalapikeste vaustatud põllutööliste hulka kõrgati lõpuks ka rohkemasti raharendile siirdumise ja talude müümise tõttu laastuvaid peremehi.¹

Nii mõisa kui ka talumajandus muutus järjest rohkem turuga. Hakati tootma põllumajandussaadusi otseselt müügiks. Uute agrotehniliste võtete, masinate ja palgaliste tööjõu kasutamine võimaldas tõsta saagikust. Kuuld 19. sajandi lõpul elas kogu Euroopa läbi sügavat agraarviisi. Viljahiinad langesid, sest maailmaturule kerkisid Venemaa, Ameerika Ühendriikide ja Kanada kõrval uute tööstiste konkurentidena Argentina ja Austraalia. Näiteks rukkihind, mis 1890.a. oli Põllimaas keskmiselt 78 kopinat pund, tõusis järgnevat kahel aastal inalduse tõttu küll 111-116 kopinani, 1896.a. aga langes juba 49 kopinani.²

Talude sissetulekud vähenesid. Raskesti oli töölistele palgamaasumise ja talurahva põlise antagonismi kõrval süvenesid kapitalismi areenise tagajärjel Eesti põllumajanduses uued, kapita-

¹ Eesti NSV ajalugu II, Põllim, 1963, lk. 68-69.

² Sealasmas, lk. 316.

lismile omased lepitamatud vastuolud.
Maal teavnes klassivõitlus.

Kõik need sotsiaalsed ja majandus-
liinid ühisimused tekitasid juba varakult
huru noores Pöögelmannis. Ta jälgis tähe-
lepandlikult ümbritsevat elu ning otsis
vahendust areustatavatele ühisimustele.
Sel perioodil ei olnud Pöögelmann veel
tuttav marxistliku viijandusega ja tema
kolleegsed väljaastumised majandusli-
kes ühisimustes kannavad väikekodanuse
pitserit.

1895. a. ilmus "Olevikus" Hans Pöögelman-
ni majandusühisimusi käsitlev artikkel
"Sainimute ühisimus"¹, milles avaldub auto-
ri kolleegne väikekodanliku maailmavaade.
Peda panevad mõtlema talupoegade ka-
bused viljakindade madaluse ja raha-
puuduse üle. Selles artiklis lähtub autor
taluperemeste huvidest ning väidab, et
valitseva põllumajandusliku konjunkturi
juures olevat saunimute paigutamise
talumaadele peameestel vasulinnu uui
maata põllusulaste pidamine. Pöögelmann
algitab artiklis, et talupojad peavad vähen-
dama väljaminekuid, uura nende sissetulemeid

¹ "Olevik", nr. 6, 7. märtsil 1895.

on vähenenud. Ühe tähtsama väljaminekuna
närgib ta töölise palkasid, ehkki need
ei ole küll kõrged, on ka seda raha põllu-
meestel raske saada. "Vilja on küllalt, räl-
ga ei tule karta, aga raha ei saa."¹

Samal ajal tunneb autor kaasa ka sulas-
tele, kellel pole isegi oma kodu ega nurga-
kest perekonna asutamiseks. Ahielude vähe-
susest põlluteenijate hulgas on tingitud ka
rahvaarvu juurdekasvu vähenemine. Nii
soovitabki Pöögelmann peremestel sulas-
tele osa palga eest pisut maad anda
ja lasta ehitada majakene. Sulaste
muutmiseiga saunimuteks oleksid tema
arvates mõlemad hädad kõrvaldatud.
Sulastele perekonna asutamise võimalus
loomine kaotaks ühtlasi ära taludest kar-
jaste puuduse. Saunimute kohta arvab
Pöögelmann, et neil jätkub veel küllalt²
aga endale kõrvaltööga raha teenimiseks

Siidas Pöögelmann piirdiski ehitada
kirikut uust müla, ei tulnud sellisest üm-
berkorraldamisest midagi välja. Avali-
kus kirjas "Olevimäe" loitis üas Viimaa
taluperemes selle ettepanemu maha põhjen-

¹ H. Pöögelmann, Saunimute uisimus, "Olevimäe" n. 6, 7. v. nr. 1.

² Sealsamas.

dusega, et „saunrik on talutäi“ ja kui palju saunimuid koos on, siis minevat nad julgeks ja võivad hakata saunamaid päriks nõudma, nagu seda mõnes kohas olewat juba juhtunudki.¹ Nii tõmbas tegelik elu ise Pöögelmanni väikekodanliku seisukohale kriipsu peale.

1896. a. siirdus Pöögelmann tööle Viljandisse postkontori õpilaseks. Sel perioodil kasvab tema kaastöö ajalehtede, eriti „Olevimule“. Ta kirjutas artikleid ja luuletusi rahva elust. Pöögelmann mõistis rahva raskest olukorda, valitsevat viimupimedust, kuid alles väikekodanlike demokraatlike ideede kandja, lootis ta olukorda parandada alkoholismi vastu võitlemisega. Viljandis tähtsades nõttis ta aktiivselt osa karsnusseltsi tööst ja oli lõpul selle esimees. Siin kirjutas ta oma esimese, jäsenise kahjulikkust paljastava raamatukese „Kuda saadud, nõnda söödud“,² mis ilmus 1897. aastal Eesti Karsnuse Seltside Aastaraamatus.

Jutustuse ainestik on võetud Pöögelmanni perekonna elust. Jutustus peate-

1 H. Pöögelmann, Luuletused, Tallinn, 1957, lk. 6.

2 Eesti Karsnuse Seltside Aastaraamat, Tartu, 1897.

glane Jakob Kinnapuu on Hans Pöögel-
 manni onu Jakob Pöögelmann. Pealkirja
 all märgib autor ise, et see on tõesti-
 sündinud lugu. Jakob Kinnapuu oli Perdu-
 talu¹ peremehe vend. Jakob Kinnapuu oli
 sündinud ja kasvanud Perdu talus. Siin
 oli ta ka isa juures töötanud. Hiljem,
 kui vend peremehe sai, töötas Jakob
 venna juures sulaseks. Jutustuse algul
 kirjeldatakse Jakobit kui tublit ja vor-
 ralikku töömehet. Kõrkehoidlikuna inime-
 sena oli jõudnud ta koguda 1000 lbi., mille
 eest ta amale Paganu võtisi² rentis. On tea-
 da, et Hans Pöögelmann mõni-aast isaga
 koos onul viilas väis, kus tema terane püü-
 kähepaneliinult võtisielu jälgis. Ka ju-
 tustuses leidub tõepäraseid kirjeldusi, mis
 nutuvad lugejas esile tülgaastud ja põl-
 gust võtisielu vastu. Jutustuse väikes
 näeme, kuidas Kinnapuu ka ise jääma
 hakkab. Jakobist saab eht jäädi.
 Kui riinus mitmeaastane võtisielu vor-
 ralikku töömehet, hävitas temas kõik inim-
 liku. Jakob Kinnapuu elu läheb aasta-

¹ Huska Pöögelmanni talu.

² Puhalaane võtisi.

aastalt languse teed. Jakob ei hoali
 enam oma perekonnast, unustab ära
 vaeuaga teenitud raha ning söimab ja
 mõnitab kõrtsiülalastajaid. Oma söimne ja
 jõhura käitumisega peletab Jakob kõrtsist
 ülalastajad eemale, läheb tilli mõisniku-
 ga, kes tühistab lepingu ja võtab talle
 kõrtsi ära. Jakob Hiinaapuu rendib nüüd
 uue, väiksema kõrtsi, kuid ka siin saab
 talle langus asaks. Jutustuse lõpul näe-
 me, kuidas Jakob elab saunahutsikus,
 kus talle veel aimuseks varanduseks
 üks lehm järele on jäänud. "Raha on
 jäänud, hobune ja vanar endiste teenite
 palgaks võtku pealt ära müüdnud - aimu-
 ke varandus on neil üks lehm. Missugune
 vahi! 14 aastat tagasi, missugune oli siis
 Jakob Hiinaapuu, missugused plaanid
 käitsivad tema pead, kui kõrgle lendas
 ta oma mõtteujitustes. Jah! Oli aeg, kui
 Jakob Hiinaapuu mõisat taktis rentida.
 Ja nüüd? Seal ta on nüüd, tema en-
 distest suurest ei ole nüüd järele
 jäänud, kui üks lehm, ja kes teab, kas
 sedagi on. Puhkiv tema es on must ja
 pime. Ja tema õnnetuse süüdlane, tema

ainuke suurem sõber ja seltsimees - joomine, ta ei ole teda ka nüüd veel jätnud, kus ta kõik need on kaotanud.¹ Jutustus hoiatab lugejaid alkoholi liigtarvitamisest. Pease ideeks ongi näidata, millel võib viin viia. Kuid autor ei mõista siin veel alkoholi miu sotsiaalselt nähtust, ta ei mõista neid põhjusi, mis tekitavad joomist ja sellepärast ei mõista ta kunagi ka ühiskonda, kes niisuguseid pahesid sünnitab.

1898. a. saadeti Pöögelmann postiametnikuks Postimise, kuid varem ei naldata kodumaalt emale jääda. Juba järgmisel aastal tuli Pöögelmann Eestisse tagasi ja asus tööle "Postimehe" toimetusse. Pöögelmanni töö "Postimehe" toimetuses oli mitmekesine - kuulutuste korrektureerist uuni juhtkirjade kirjutamiseni.

Sel perioodil jäändis lugejatele tema iseseisev jutustus "Viletsuste ohver" ja kogumik "Kadus ja nõiõrsil". Nimetatud töodes on märgata Pöögelmanni edasimõnet sotsiaalsete probleemide mõistmist, sin

¹ H. Pöögelmann, Kuida saadud, nõnda sündud, Eesti Karsuse Seltside Kattaraamat, Tartu, 1897, lk. 24-25.

² H. Pöögelmann, Luuletused, Sem. 1957, lk. 6

esimene juba, kuigi veel stiikiliselt, napi-
 talistliku korra kriitikat. „Viletsuste oh-
 ver“ on tõsiseleline külaüht jilmade leiva-
 vanemate poolt nõudamiselus piinatud
 karyäraist. Juba sellest jütustusest näh-
 tub, et autori poolhoid kuulub täil-
 liult töörahvale. Autor selgitab neid
 sotsiaalseid vastuluseid, mis olid Eesti
 külas sel ajal väga kujunenud. Jütus-
 tuse matgelaseks on Hageriku saunas
 elava Põnis Lepiku poeg Hans, kes oli
 lähemas peres karyäks. Hans oli hea-
 südamelik, vaikne pois, kes sullegi
 vastu ei hakanud. Palju tähelepanu
 on pööratud jütustuses saunimise milt-
 sa elu kirjeldamiseks. Edasi maalib au-
 tor meile silme ette Hansu Väino talus,
 kus tema elu väjakannatamatuse muu-
 deti. Eriti küsas ja peenis Hansu Väino
 perepoeg Kaarel. Ka kodust ei leidnud
 Hans vaitses. Hans, põgenenud metsa,
 karyäs end puujure all. Nälja ja kül-
 ma tõttu jäi pois raskesti haigeks.
 Kuigi kohalik kooliõpetaja Hansu füü-
 siliselt terneus ravis, ei saanud ta Han-
 sulle enam ternet mõistust tagasi.

Kui Hans sõjaväes alles Paolas sureb, üt-
leb autor kooliõpetaja suu läbi: "Kõiks oli
su terve elu, viletsuste ohvrina langesid
sa vara surma saagius ja isegi kodumaal
mullas puhata ei oleks sulle osaks olnud."
Jutustus on teravaks süüdistuseks küla-
kurnajate - kogu enesluataatoliiku kora-
vaste. Autor näitab, et Hansust sai vi-
letsuste ohver ümbritseva keskkonna tõttu,
nende põhjuste tõttu, mida oli tekitanud
varandusliku ebavõrdsus. Autor tunneb
kaasa vaesle poisikesele, kuid ta ei näe
väljapääsu sellest ahnusest ning peate-
gelane on sunnitud kummuma.

"Kõgumikus, Kodus ja nõõrsil" juhi-
takse samuti tähelepanu sotsiaalsetele
probleemidele. Kõgumikus essõnas märgib
autor, et tema esmärgiks on rahvalin-
ge valgustamine. "Valgust, valgust otsib
iga kasvav laimexene. Valgust, valgust
otsib rahva hing."² Noor kirjamine näeb
ühiskondlikke viletsusi, kuid ka sin
ei oska näha väljapääsu. Arvab, et ai-
nult hariduse teinimga saab parandada
oleuorda.

¹ H. Pöögelmann, Viletsuste ohver, Tartu, 1900, lk. 42.

² H. Pöögelmann, Kodus ja nõõrsil, Tartu, 1900, lk. 3.

Artiklis „Tõnake töölisele“¹ hoiatatakse põllu-
 töölisi vabrikutöö idealiseerimise eest. Tähe-
 rahva laostumise tagajärjel paljud põllu-
 töölised pöördusid linna, kus lootsid pa-
 remat elu leida, tegelikult ootas neid es-
 pettumus. Autor näitab, et vabrik ei ole
 paradüüs: „Meie põllutöölise seas on vii-
 mastel aastatel isäriline tung kätsumud
 kullamaale – linna – enamasti vabrikus-
 se rännata...“ „Siin taltsin ainult ühe
 näpunäite linnas, et töölise loodetud para-
 düüs – vabrik – poleki nii paradüüslik ei
 ole, kui ta näitab.“² Autor kirjeldab lähe-
 malt vabrikutöölise rüütsaid elu- ja töö-
 tingimusi. Peab näitena sassa õpetlase Jaig-
 ti uurimused, mis näitavad, et vabrikutöö-
 liste seas palju rohkem esineb haigusi,
 õnnetusi, surmajähtumeid ning et vabrik-
 töölise üldine eluiga mõne aasta võrra
 lühem on kui käsitöölisel. Artikli lõpul
 pöördub autor põllutöölise poole hoiat-
 tusega: „Vaadake, töölised, keelga ette,
 kuhu omad sammud pöörate. Otsige pa-
 remat, piirdue edasi, see on häa, on
 inimlik, kuid edasipüüdnisel otsige kind-
l

¹ H. Pöggelmann, Kodus ja neörsil, Tartus, 1900.

² Sealsamas, lk. 46-47.

laid teesid, õigeid teesid, ning ärge laske endid ainult välimise sära läbi meelitada ja vabale talle juhataada!"¹

Paljastades tööstustööliste viletsaid elutingimusi, kritiseerib Pöögelmann siin kapitalistlikku esphuuteerumist, kuid kapitalismi kritiseerimine on siin veel stihiline.

Sotsiaalsel teemadel on kirjutatud Pöögelmannil ka mitmed kuulused, milles rõhutatakse rahva võitlust parema tuleviku eest. Rahva all mõistab ta alati ainult rõhutatud ja kurnatud hulki ja nende võitlust rõhujate — sassa paunite vastu. Kuid sel peiasodil ei suutnud Pöögelmann veel näha klassivastuolusid ega klassivõitlust.² 1898. a. ilmus kuuluse „Sonetid Viljandi lossi varemetel“, mis annab sisse ülevaate Eesti rahva minevikuast, sellest, kuidas eestlased alistati sassa röövrüütlite poolt. Kaheksast sonetist koosnev tsükkel algab kodumaa kauni looduse kirjeldusega. Varemud toovad aga kuulokaja ette mõõdukas oryaga, mil esivanemate veri ja higi misutas neid kire.

¹ H. Pöögelmann, Sonane tööliste, Kodus ja võõrsil, Tartus, 1900, lk. 47.

² N. Jürisson, Väitelyä-kirjandik, „Lugid“, 1935, nr. 12, lk. 2.

"Ma sammun püna ajakäigu jälgil,
 ma lendan läli aastasadade,
 ma näen päevi, mis kui veremärgil
 on vajutatud varemitesse!"¹

Orust kostaks nagu ohkeid ja kaalbeid
 pimedas orjöö üle.

"Ja iga kuni prügis teaks nosta
 sest, kes ta siia üles jõudnud tõsta,
 ja keda waitses, keda rõhus ta!"²

Järgnevas sonettides näeme, kuidas aasta-
 sadu kestnud orjöö taandub: "Lõpp tuli
 mustal ajal."³ Siin kajastub pärisorju-
 sest vabastamise idealiseerimist, nagu see
 oli suure rahvusliku liikumise ajajär-
 gu lullele. Kuigi must orjöö on ka-
 dunud, vaevleb rahvas veel endiselt
 pimeduses ja orjuses. Autorile on veel
 tume see, kuidas tuleb uut elu ehitada,
 kuid ta on veendunud, et on vaja töö-
 tada kodumaal heaks.

"Aeg toonud Eesti õue uued hüüded
 ja uued ohud, uued nõuded, piüded—

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, Pen. 1957, lk. 35.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, lk. 36.

tööd tahab ja tööd annab kodumaal.¹

Pöö esatähtsuse rõhutamisel kodumaal ja rahva parema tulevikku eest lähib paljusid Pöögelmanni luuletusi.

Aastal 1900 ilmus Pöögelmanni luuletus „Puid pillen viidevasse ahju“, mis kuulub tema luulevara paremikusse. Selles luuletuses on autor poeetilise väljendusega lahendanud filosoofilise mõtte, mis teda juba noorusaastail sügavalt erutas. Huritava nõrduspildiga näitab autor, et „hissonna kasuks elatud aastad pole möödunud ajata, kui need on aidanud maailma paremaks muuta:

„Mul korras nagu kahju puudest,
mis tuli söömed sootumaks;
kuid siis ma märkan, tuba sellest
on saanud märksa soojimaks“²

Rida Pöögelmanni luuletusi avaldati 1901.a. Ilmuud „Kiiti“ albumites. Siin on põhimõtteliselt teemaks isamaa-armastus. Kodu-
maa saatus, tema minevik ja tulevik on luule-

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, Ven., 1957, lk. 38.

² Seal sameas, lk. 39.

taja südamevõrks.

Luletuses „Permitus“ väljendab autor suurt rõõmu, mida ta tunneb kodumaale tagasi saabudes. Ta mainib, et kodumaa ja emakeel valavad temasse uut värskust ja jõudu ning ka siin uutsub ta tööle kodumaa kasuks:

„Jah tööle! Tööle siin kasuks,
mu kodurahvas, kodumaa,
kõik jäädu sulle kuma kasuks
see eest, mis saanud, tahan ma.“¹

Luletuses „Noorse hümnus“ uutsub autor samuti noori ohverdama oma rammu kodumaale.

„Nüüd aga jälgel meil ostrem samm,
siht seisab meil ju silma eel,
ja ohverdagem isamaale rammu
ning jäädu, arme eluel.“²

Noori Pöögelmanni isamaalulitused
nakkivad teataval määral rahvusliku
liikumisaja isamaalaulikuid L. Koidulat,

¹ H. Pöögelmann, Luletused, Ven. 1957, lk. 46.

² Sealsamas, lk. 47.

M. Vesket ja Fr. Huhlbarsi, sellist hoolimata on nendes kuulitustes siiski juba tunda isikupära. Tema isamaakuulitused sisaldavad siirast armastust oma kodumaale ja rahva vastu, kindlat usku paremasse tulevikku, kuid kuidas see tuleb ja milliste vahenditega seda saavutada — neile küsimustele ei oska Pöögelmann siiski vastata.¹ Ühtlasi vägindub neis kuulitustes teataval määral autori väikekodanliku maailmavaade — töö osatähtsuse idealiseerimine, mis oli omase paljudele kolleegsetele kuulitajatele. Arvati, et ainult tööga saab parandada rahva olukorda.

H. Pöögelmann töötas „Postimehe“ toimetusel peaaegu kaks aastat. Tema enesekriitilisema kriitilise järgi oli ta siis tagasihoidlik natsionalistlik „Postimehe“ juures töötades selle ohuhoonaga enam-vähem kaostöötas, alguzi, et mõnedes küsimustes tekkis ka mõtte lahurninevaid (peamiselt usuküsimustes, sest Pöögelmann oli juba 1893. a. alates ateist).²

¹ H. Meosberg, H. Pöögelmann 1905.-1907. a. revolutsioonis, TRÜ Toimetised, Tartu, 1960, nrk. 87, lk. 149.

² H. Pöögelmann, Suulitused, Pen. 1957, lk. 7-8.

Partu ajajärgul oli Pöögelmann kasvanud silmapaistvaks ühiskonnategelaseks, aja- kirjanimikuks, armustajaks ja endevaks luuletajaks. Kuid ühtlasi kasvas ta ka Partu raamidest välja. Peda ei rahuldanud enam kodanlik- klerikaalne õhuvond „Postimehe“ toimetuses. Ideelised vastuvõetud „Postimehega“ järk-järgult suurenesid ning 1901.a. lahkus Pöögelmann „Postimehe“ toimetusest, kuna tal ei olnud seal võimalik edasi õppida ega midagi uut omandada.

„Pöögelmann kartis kõige rohkem rahumist, paigalseisu, samblasse kasvamist.“ Pöögelmann sündis koduõpetajaks linnarasse, kus ta viibis lühikest aega ning juba samal aastal tuli kodumaale tagasi.

1901.a. asutati Tallinnas uus ajaleht „Peataja“. Uutes imperialismi tingimustes ei rahuldanud seda kodanlust enam „Postimehe“ ja teiste temataoliste suund. Liberaalne rahvuslik kodanlus püüdis oma majanduslike ja poliitiliste huvide² eest võitlemist kohendada uude olukorrale. K. Pätsi poolt asutatud „Peataja“ kujineski liberaalse kodanluse ja demokraatlike jõude.

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, Tõen. 1957, lk. 8.

² H. Moosberg, H. Pöögelmann 1905.-1907-a. revolutsioonis, TRÜ Toimetised, 1960, nrk. 87, lk. 149.

Foto n. 2. „Teataja” toimetuse asukoht
Tallinnas Niguliste t. 13.

Foto n. 3. „Teataja” toimetuse liikmeid
ja kaastöölisi, H. Pöögelmann seisab
kõikumises reas, vasakult neljas.

de huvide väljendajaks. K. Päts seendas
 „Teataja“ toimetusse kalle aja tuntumaid
 ja populaarsemaid demokraatlikke tege-
 lasi nagu E. Vilde, G. Müntser, A. H. Tammsaare,
 M. Martna jt. Ka Hans Pöögelmannile
 saabus samasajasse K. Pätrilt tele-
 gramm, milles teda „Teataja“ toimetusse
 tööle utsuti. Pöögelmann võttis vastu
 vastu ja 1901. a. lõpul asus tööle „Teataja“
 toimetusse. „Teataja“ uupines kalle aja
 pahempoolsemas ajalehes Eesti. Siin lei-
 dis Pöögelmann seda, mida ta vajas:
 vaidlusi, käärimaid mõtteid, uusi, tund-
 matuid maailma valgustavaid aatteid.¹
 „Teataja“ ürgidel ilmus paralleelselt ma-
 janduslikke ühisimusi käsitlevate artiklitega
 demokraatlikke mõtteid sisaldavaid üs-
 jütisi sotsiaalsete probleemide kohta. Balti
 paunite vastand artiklid olid „Teataja“
 trauamad uui teistes ajalehtedes. „Teataja“
 toimetusel liikumisel oli sidemeid ka sotsiaal-
 demokraatlike organisatsioonidega. E. Vilde
 oli sel ajal tulunud mõningal määral
 K. Marxi õpetusega. Toimetusel liikumise vahel
 toimuvad diskussioonid panid ka H. Pöögelmanni

¹ H. Pöögelmann, lühitutused, Pen. 1957, lk. 8.

ni mõtlema teoreetiliste uüsimuste üle. Selline õhkond avaldas kahtlemata positiivset mõju Hans Pöögelmanni maailmavaate arengule ja aitas püüskada mitmeid seismeid väikekodanlike seisukohti: Juba 1902. aastast peale näib "Teataja" uengudelt kida Pöögelmanni huultusi, artikleid majanduslike ja poliitiliste uüsimuste kohta, tõlkeid välismaa ilu kirjandusest ja teatriarvestusi.

Enva mälestustes eesti kultuurielust kirjutab J. Veski ("Teataja" kallaleegi sekretär, nüüdne aademia ja professor) Pöögelmannist järgmist: "Töö läks tal valedasti, sest sulle tarvitanisid alika väga osav!"

J. Veski üri "Teataja" sekretäri katke kogunes andmeid uohaliuust elust. Veski andis need andmed kaimetuse liiametile lähitäökamriseus. Nende andmete põhjal

¹ J. Veski, Mälestusi eesti kultuurielust, "Kul ja kirjandus", 1964, m. 6, lk. 371.

kirjutas Pöögelmann kohaline sõnumite osakonna juhatajana lühikesel ajaga mõnigi artikli, „mis ulatus trüki vahel üle ajakheveru ja see ei olnud mitte ajatu sõnade loopimine.“¹ Veski märgib, et Pöögelmanni esialgsetest kirjutistest selgus, et ta oli hakanud kirjutama „Postimehe“ stiilis. „Ühel laupäeva õhtul tuli minu juurde Vilde ja kurtis, et mis me teeme Pöögelmanniga, ta ei oska meie stiilis kirjutada.“² Vilde ja Veski rääkisid sellest Pöögelmanniga. Pöögelmann nõttis end käsile ja peagi sai ta lakti „Postimehe“ mõjust ning jäudis hoopis uue stiilini. Kamas Pöögelmanni ajakirjandusliku meistrilikkus.

„Peataja“ loimetuses omandas Pöögelmann peagi silmapaistva uoha. Juba siin kerkab silma tema siigav, realistlik usitika. Eriti avaneb siin Pöögelmanni satiriline ala. Ilmuvad pilve- ja nalja-palad, paroodiad valusate ühisimuste kohta. Siin juba valmistub ette see terav ja vaimukas põlgitornist Pöösaja, keda me tunneme 1905. a. uueni siinamaale.³

¹ J. Veski, Mälestusi Eesti kultuurielust, „Kul ja Kirjandus“, 1961, nr. 6, lk. 371.

² Sealsamas.

³ N. Jürisson, Väitleja-kirjanik, „Lugid“, 1935, nr. 12, lk. 5.

Balti paunite vastu on suunatud teravalt sativiline luuletus, "Ihmene ja ütles mulle"¹, milles autor mõistab hukka paunite ülevõhut ja amavoli. Rahva vabadus on näiline, tegelikult valitseb paunite ülevõim:

"Kui vast herra võtab sulle
 lahkelt lujus ütelda,
 vabalt võib siis see este kalle
 "Päev, herra!" vastata!"²

Paunid võivad oma seovi uohaselt reutkõsta, kui talupoeg sellega võis ei ole, võib ta uohast lahkuda. Seega sõnad "Püü on jälle meie rahvas, püü on jälle meie maa"³ võtavad luuletuses kibeida pikenena. Klassivastavalusid ja euspluutemimist Eesti ühiskonnas paljastas ta ka luuletuses "Kännud ja käbid". Luuletuse esimeses osas kirjeldab autor töötava rahva raskest elu, näitab, kuidas nad pale-higis luba peavad teinima:

".... higi matab nad mulda,
 et sealt välja tulla mulda!"⁴

¹ "Peataja" nr. 99 naljalisa, märts, 1902.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

⁴ H. Pöögelmann, Luuletused, Pen. 1957, lk. 52.

Luuletuse teises osas on „kändudele” vastandatud „kähid” – see osa ühiskonnast, kes töötava rahva vanast elavast järinastuvad:

„ Ahastust ja „vaeva” nemad
päljigi ka näha saavad,
kui nad nõnda matuvad mulda
higil mullast saadud mulda.”¹

Luuletuse lõpusalvis üritab autor hindama neid, kes uudemmale rohkem vastu
töövad.

„ Kodumaa, si kändud, kähid...
Kas sa ial alust tegid,
kummad ehivad si elu,
kummad tõstvad Eesti talu?”²

Päögelmann tundis suurt huvi mitme-
suguste teadusalade vastu ja pidas
isegi mõningatel aladel populaarteadus-
likke loenguid. Nii näitab erines ta 1903. märtsis
Pallina pitsimajas loenguga „Mõnda elutuvise tar-
vitamisest.”³

¹ H. Päögelmann, Luuletused, Pkn. 1957, lk. 52.

² Sealsamas.

³ H. Maasberg, H. Päögelmann 1905.-1907. revolutsioonis,
TRÜ Taimetead, 1960, vih. 87, lk. 150.

Pöögelmanni tähelepanu on suunatud ka ajalooliste küsimuste käsitlemisele: 1903. a. ilmub „Peataja“, osalt ka 1904. a., Pöögelmanni pikem kirjutis „Pildid Tallinna minevusest.“

Ühesõnas märgib autor, et kirjutis ei ole ajaloolane uurimistöökäsi, seepärast ei anna ta järjekindlat ülevaadet Tallinnast, vaid need on üksikud pildid, mis kogutud materjalide põhjal valgustavad üht või teist külge Tallinna minevusest.¹ Nii käsitleb ta piltides järgmisi küsimusi: Tallinna minevus, küired Tallinna ajaloost, Tallinna elamine, Tallinna rahvatantsud ja tööpalgad ja lapsed. Faktilised andmed on autoril võetud balti- ja saksa ajalookirjandusest, kuid ainele lähemuse viis on siin juba erinev raatseeriliste autorite omast. Autor näeb siin klassivastoluksid balti aadli ja linna alamkihtide vahel. Oluline on, et Pöögelmann püüab ümber lüüa balti- ja saksa ajaloolaste kas agrariajaloos alal suremas autoriteediks peetud A. Tolieni katsed õigustada baltiparvite metsiumit nägivalde.²

¹ H. Pöögelmann, Pildid Tallinna minevusest, „Peataja“ nr. 107, 19. mail 1903.

² K. Laigna, Hans Pöögelmann ajaloolasena, ENSU TA Toimetised, VII kd. Ühiskonnateaduste seria, 1958, nr. 3, lk. 183.

Ilmutades sügavat kaastunnet Pallinna töötavatele hulvadele, mõistab autor travalk hukka sassa koloniaalpolitika, nende omakasupriided ja katsed hoida rahvast vaimepimeduses. Autor viitab: „Üks asjaku paiskab aga sellest ajast juba travalk silmasee, mis saarlaste juures asumaadel vanast ajast peale tänapäevani isäianis lõusias tuleb: nende pime omakasupriidimine..., mis nimelt haigus vastu töötab. Püüdnud saarlased kuidas tahes oma omade poliitikat haigus laialilaotamise sihiga kannistada, see püü jäab siiski liig lähipaisvaks ning ei suuda teost, osalt vägivaldsetni omakasupriidmist kangeltni ära varjata.“¹

Ekuni Pallinn on olud unelus ja taktis linn, ei ole siia ühtni kõrgemat õppeasutust rajatud. Ka autori kaasajal püüdnud isegi sellised õppeasutused nagu tööstuse-, käsitöö-, põllunduse- ja kaubanduskoolid peaaegu täiesti.² Ka see fakt täestab, et saarlased ei tulnud mitte siia kultuuri ja haigusid tooma, vaid vastupidi, taustavad selle linnant.

¹ H. Pöögelmann, Pildid Pallinna minevikest, „Teataja“ nr. 281, 18. det. 1903.

² Sealsamas, nr. 288, 30. det. 1903.

Need kirjutised olid siiski veel uue-
 gel marxismist, see on ka arusaadav.
 Ehkki töötamine „Teataja“ taimetuses
 avaldas mõne Pöögelmanni esrind-
 like vaadete arengule ja aitas pu-
 rustada mitmeid seniseid väikeko-
 donlike töespidamisi, ei uupine-
 nud tal siin veel uuel maailma-
 vaadet. See on ka käiesti arusaadav,
 kuna „Teataja“ taimetuses endasui oli
 veel vähe selgust, ja arusaamist täht-
 samais üsimumetes. Ehkki „Teataja“
 taimetuses leides neid, kes uurisid
 sotsiaalseid probleeme ja lükkusid
 tööliste huvidest (Vilde, Müntzer, Martov),
 ei mäitnud nad uel proletariaadi
 ajaloolist osa kapitalismi hävita-
 misel.

---

¹ H. Pöögelmann, Hjalmt uui agiterija,
 „Uus Tlum“, n. 50, 12. det. 1913.

II peatükk

MARKSISTIKS KUJUNEMINE

Majanduslikku ja sotsiaalsel olukorras tekkis iselaomustasid käesoleva sajandi algul üha kasvavad vastuolud kodanuse ja tööliklassi vahel. Kapitalistlikest agrarsete valitsemisest tingituna toimis põllumajanduses talurahva diferentseerimine, kehv- ja rikkalike talurahva rohkearvuline majandusliku laostumine. Siis tekkis suur tööjäreseer liinas arenevale suurtööstusele. Kapitalistlik eksploatatsioon maal tekkis sotsiaalsid vastuolusid külas. Kiipsid tingimused sotsiaalses revolutsioonis, millest oma majandusliku seisundi tõttu valmistus kõige aktiivsemalt osa võtma tööliklass nii liinas kui ka maal.¹

Pallinas tegutsesid tal ajal põrandad alused tööliklassid, ja sellest ulatus niimõndagi - kuigi veel üsna äärmiselt -

¹ A. Käärna, Hans Pöögelmanni majanduslikest vaadetest, TRi Toimetised, Pärnu, 1958, nr. 69, lk. 76-77.

ka Hans Pöögelmanni teadusse. Järk-järgult hakkas temas välja kujunema elav huvi töölist liikumise vastu. Suid vajalike teadmiste puudumine ei võimaldanud tal paljudel küsimustele vastust leida.¹ Pöögelmannil tekkis tungiv vajadus edasiõppimiseks. 1903.a. sügisel sõidab ta Saksa- maale ja astub Lipszigi kaubandusüli- kooli, et täiendada oma teadmisi ja leida vastused kahtlustatavatele kü- simustele. Pöögelmann ise hiljem meenutab, et ühiskondlike küsimuste nurgakivi- töö- liste küsimus oli talle siis veel seitsme- pitsoriga raamatukas, kui ta Pällinnast 1903.a. minema sõitis.²

Kaubandusülikoolil olid tihedad side- med Lipszigi Ülikooliga, mis võimaldas Pöögelmannil vahakumulaajana käia üli- kooli loengutel. Tema huviring kujunes siis üsna laialdaseks, hõlmates filosoofia, kirjandusteaduse ja isegi meditsiini- küsimusi, kuid peamiseks huvialaks jäid poliitilise õnnoomia probleemid, millel olid tema maailmavaatelisel arengul sisuhoold- kõige aluliseim tähendus.

¹ E. Majak, Hans Pöögelmann, Revolutsiooni lipukandjad, I, Pällinn, 1962, lk. 119.

² H. Pöögelmann, Ajaleht kui agiterija, "Uus Ilm" nr. 50, 12. detsembril 1913.a.

Üliksoli juures oli määratud lugemistuba ligi 200 ajalehti ja umbes 600 ajakirjaga - kõigis tähtsamates Euroopa keeltes. „See sai mu teiseks üliksolius, millel vahtlemata mitte vähem tähtsus mu vaimlikes kasvatajaks ei oleks, kui muuldesaadlil“¹, meenutab Pöögelmann.

Ajakirjanimuna tundis Pöögelmann suurt huvi liiprigis taimevate vahapealsete sündmuste ja ühiskondlike probleemide vastu. Siin oli talle suureks aluks ajakirjandus. Võrreldes tsaar-Venemaaga olid Saksamaal hoopis lähedamad tingimused: seal oli sotsialistlik kirjandus kättesaadav ning tööliskonnas oli seal kõrgemal tasemel. Pöögelmann jäidis Saksamaale ajal, mil tööliskonnas elas üle tõusperioodi. Nii taimeus aastatel 1903-1904 ligi 3000 majandusliku konflikti, millest võttis osa üle 257000 töölise.² Kogu Saksas rahva tähelepanu võitis tal perioodil liiprigi lähedal asuva Grimmitshani tekstiilitöölise streik, mis oli kestnud juba neli nädalat. Streigist võttis osa ligi

¹ H. Pöögelmann, Ajaleht kui ajakirjanik, „Uus Sõna“ nr. 50, 12. detsember 1913.

² H. Meesberg, H. Pöögelmann 1905.-1907. a. revolutsioonis, TRÜ Toimetised, Tartu, 1960, nrk. 87, lk. 150.

7000 töölise. Töölised nõudsid tööpäeva lühendamist 10 tunnini ja palga ühendamist¹. Valitsus asus reaktiivile: streikijad anti sandarmitega laiali, nõeti ära koalitsioonitõigus, keelati ära töölistel isegi üheskoos seltsimajades jõulude pühitsemine². Sarsa valitsuse selline talitusviis hoogustas veelgi tööliskümmist. Kagu Saksamaa töölisklass tundis kaasa Krimmitschau töölisele ja andas neile suurt toetust. Streik lõppes alles pärast seda, kui ametiühingu oportunistlikud liidrid töölise seljaltaga leppisid kokku vabrikantidega ja nõustunud 19. jaanuariks 1904. a. streiki lõpetama. Hans Pöögelmann tundis elavat huumi streiki vastu. Ta hakkas järjekindlalt lugema Leipzigi sotsiaaldemokraatliku partei organisatsiooni häälkandjat, Leipziger Volkszeitungit³, mis väljendas nõitena proletariaadi hume ja valgustas õigesti Krimmitschau sündmusi. „Leipziger Volkszeitung“ ilmus 20. sajandi algul 36000-lises tiraazis³ ja teinud kaimetajaks oli vahempoolne Fr. Mehring, kaas-töölisena R. Luxemburg jt. „Leipziger Volkszeitung“ lugemine avaldas kahutut mõju Pöögelmannile.

¹ H. Pöögelmann, Pühade puhul, „Teataja“ nr. 288, 30. deto. 1903.

² Sealsamas.

³ H. Haasberg, H. Pöögelmann 1905.-1907. a. revolutsiooni, TRÜ Toimetised, Tartu, 1960, vih. 87., lk. 150.

ka ise kirjutas sellest järgmist: „Algas äge võitlus nende kahe lõna vahel: ühelt poolt vanad, senisest elust ja lõmast vaasatooded vaated, arvamused, tunded, millele professorite etteahutamised veel traditsioonide süsteemi, põhjendatud alust anda püüdsid. Teisel pool „Kipziger Volkszeitung“ armustav seisukoht, mis enimest armutult hävitada katsus. Ja mis ta ette tõi, see oli nii selge, nii elutõeline, et raske ta vastu oli panna.“¹ Pöögelmann hakkas osa võtma ka tööliste koosolekutest, kus laualt arutati streikinõusimusi ja uus sõna see „... mis räägiti, tõuse valusa elutõena tundus.“² Kõrvalmine prantiline tööliikumine seega Saksamaal aitas palju kaasa Pöögelmanni maailmavaate arengule.

Vene-Jaapani sõja aastail tutvustas „Kipziger Volkszeitung“ Saksa tööliste Vene poliitikaadi revolutsioonilist liikumist. Kirjutati, et Venemaa seisab revolutsiooni lävel. Töölisosa-olekutele selgitasid Saksa rahempoolsed sotsiaaldemokraadid Fr. Mehring, A. Belul jt. Vene revolutsiooni uüsimusi. Nende mõjul hakkas ka Pöögelmann hui tundma Vene revolutsiooni uüsimuste vastu. Ta käis Vene üliõpilaste koosolekudel, kus ta esmakordselt kuulis bolshevikist ja

¹ X. Pöögelmann, Ajalugu üü agitatorija, „Uus Elu“ nr. 50, 12. det. 1913.
² Sealsamas.

menseuikest, kuid mäistis vähe nende vahel-
 listest lahkkelidest ja ei osanud õiget seis-
 kohta võtta. Väidlustes Saksaa sotsiaaldemo-
 kraatide vahel hoidus ta kindlalt parem-
 poolte poole.¹ Saksamaal tutvus Pöögel-
 mann sotsialistliku majandusteadusliku
 ja poliitilise kirjandusega. Eritise tähele-
 pame ja põhjalikkusega uuris ta Marxi
 ja Engelsi töid. Pöögelmann justkui va-
 henes: juba lapsepõlves koolis õpetatud ja
 sissekasvatatud kodanliku maailmavaate
 kõrvale hakkas tõusma midagi uut, mis
 ähvardas järeks ja põrmuks taha kõik se-
 nised tööspidamised. Tekkis sisenine
 võitlus.² Esialgu püüdis ta, nagu õpe-
 tavad ülikooli professorid, Marxi vastu
 väidelda, leida tema õpetuses vastu-
 olusid. Mis iganes sotsialismuse vastast,
 Marxi õpetuse armustamisest kätte puutus,
 tuhviti läbi.³ Otsitud vastulused ei lei-
 demud. Marxi ja Engelsi kaste siiste-
 maatiline lalitäotamine avasid Pöögel-
 mannile ühiskonna arenemise objektivesed
 seaduspärasead, revolutsioonilise pöördle pa-

¹ H. Meesberg, H. Pöögelmann 1905.-1907.a. revolutsioonis,
 TRÜ Toimetised, 1960, nrk. 87, lk. 151-152.

² N. Jürisson, Võitleja-kirjandik, "Leigid", 193 m. 12, lk. 5.

³ H. Pöögelmann, Näht kui agitatorija, "Uus Ilm" m. 50, 12. deto 1913.

ratamatusel. Järk-järgult hakkas Pöögelmann
 ml kujinema marksistlik maailmavaade. Pöö-
 gelmann ise kirjutas sellest: "Aastaga ei ol-
 nud asi ammugi veel nii kaugele, et ma en-
 nast isegi sotsialistiks nimetada oleksin jüb-
 gemud nõi - tahtnudki. Selles ulus ligi
 paar aastat ära. Siis alles oli endine aru-
 saamine täiesti nõidetud."¹

1904. a. võitis saksa töörahva tähelepanu
 Könisbergi protsess, mille lavastas Preisi va-
 litsus kokkuleppel tsaarivalitsusega nende
 saksa tööliste üle, kes aitasid vene revo-
 lutsionaäre illegaalse kirjanduse transpor-
 timisel üle piiri Venemaale. Pakempõltsed
 saksa sotsiaaldemokraadid, eelkõige K. Liebk-
 necht, paljastasid Preisi võimude salu-
 sepsitust. Kohus oli sunnitud võtma
 õigeks mõistma. H. Pöögelmann mõistis nen-
 de materjalide kasvatuslikku tähtsust ja
 sõites 1904. a. suvel Tallinna, tei ta Saksa-
 maalt NSDTP Tallinna Komiteele muu re-
 volutsioonilise kirjanduse hulgas ka Könis-
 bergi protsessi materjalid.²

Lipzigi õppides tegi Pöögelmann nohuaga
 kaastööd Eesti ajalehtedele. "Peataja" nime-
 1) H. Pöögelmann, Ajaleht kui agitator, "Uus Telem" nr. 50, 12. detsembr. 1913.
 2) Eesti NSV ajaleht, 4 kd., Tallinn, 1963, lk. 341.

tas Pöögelmanni isegi oma kipsigi karrespondendiks.

Kõrreldes varasemate kirjutistega, esineb juuba 1904.a. Pöögelmanni artiklites uusi seisukohti. Pöögelmann on alati pöönanud suurt tähelepanu karskusseltside tegevusele ja alkoholismi vastu võitlemisele.

Võimalik aegadel, eiti "Postimehe" juures töötades oli Pöögelmann karskustegevuses peamise tähelepanu pöönanud alkoholismi vabjülikusele, rõigemata selles seost sotsiaalsete probleemidega. Karskustegevusest kasutati tol ajal isegi klassivastuolude varjamiseks, näidati nn. demokraatismi, sest kõrvuti majakomanike, taluperemestest ja hantlastega olid seltsi liikmeteks ka tööliidid ja sulased.¹

Mida enam Pöögelmann uuris alkoholismivõimust, seda enam sidus ta niimoodi ühiskondlike probleemidega. 1904.a. sügisel saatis ta kipsigist Eesti Karskuse Seltside Aastaraamatule suure artikli "Alkoholism kui ühiskondlik probleem", mis on enamuses koostatud Berliini ülikooli juures korraldatud "karskustegevuse" ümbratud loengute põhjal. Juba aadressonas märgib autor, et "süüa joomise üm"

¹H. Meesberg, H. Pöögelmann 1905.-1907.a. revolutsioon, TRÜ Toimetised, Tartu, 1960, vih. 37, lk. 148.

ühiselulise nähtuse peale rohkem tähelepanu juhitakse.¹

Artikli esimeses osas autor selgitab alkoholi tarvitamist kahjustavad toimed. Koos esile rida haigusi, mida alkoholi tarvitamine on põhjustanud või juba olemasolevaid haigusi süvendanud. Artiklis selgitatakse, et alkoholi tarvitamine mitte ainult füüsiliselt ei mõju inimese organismile, vaid ka halustavalt mõjutab ka inimese vaimset tegevust. Joobunud inimene on otsustamisvõimetu, ei suuda enam vastutada oma tegude eest.²

Joobuse tagajärjeks on sageli õnnetused masinate juures, külmetumine jne. Autor rõhutab, et sarnased õnnetused võige sage-damini neid tabavad „... kellel elus üleüldse vähe osaks on saanud, ja kelle kohta ka alkohol vanasõna tõestas teeb, et ta nende väest kilegi ära võtab, mis neil on, tihti ternise ja - slugi.“³

Põhjaltikumalt analüüsitakse artiklis alkoholi mõju keemiliste põhjustena, näidatakse, et joobumine ja keemilised põhjustused

¹ H. Pöögelmann, Alkoholism kui ühiskondlik probleem, Eesti Karskuse Seltside Aastavaamat, Tartu, 1905, lk. 4-5.

² Sealsamas, lk. 42.

³ Sealsamas, lk. 43.

käsikäes käivad. Kuna see rida näiteid vangimajade andmete kohta. Nii näiteks on Postis 74% kõigist unitöödest soovitatud alkoholi mõjul, Saasamaal koguni 90%. Üldse arvatakse 50-80% kõigist unitöödest alkoholi mõju tagajärgedeks.

"Kalmas suur väli, uus alkoholimus enest tunda annab, on majandus, riiklasti iga ühise inimese majandus kui ka rahva majandus." ² Pöögelmann kritiseerib teravalt kodanlike majandusteadlasi, kes väidavad, et piirituse valmistamine põllumajandusele toeks olla. Rea näidete varal selgitatakse, et kasi saab sellest ainult mõisnik - kiinavabrikum omanik, kuna aga rahvas selle all kannatab.

Alkoholi valmistamises kulutatud materjal vähendab suurel määral rahvale vajalikke toiduaineid ja seega olmasolevat niitsat toitlusolukorda veelgi halvendab. "Kuna nõnda alkoholi valmistamine ühelt poolt toiduaineid ära võtab, teeb alkoholi tarnimine teiselt poolt selle summa, mis elutarniduste ja nimelt ka ülespidamise

¹ H. Pöögelmann, Alkoholism kui ühiskondlik probleem, Eesti Kaasuse Seltside Aastavaamat, Tartu, 1905, lk. 66.

² Saasamas, lk. 82.

jaos jääb, veelgi märusa vähenemus. Siin
 astub alkoholismuse äärmuse vande kui selts-
 konna jõe nõrgendaja ja vähendaja, kui
 kahjulik ühiskuline nähtus",¹ ütles Pöögel-
 mann.

Järgnevalt käsitletakse artiklis neid põh-
 juse, mis tingivad alkoholi laialdast tarvi-
 tamist. Ühe tähtsa tegurina märgib autor ühi-
 kondlike põhjuse, töörahva raskest olu-
 da.² Kiin on selleks alinõue, mis inimeste
 meeli kunstlikult piirale tõhustada, meelde-
 tõsta ja "süläli raskest elutingimusi
 ajutiselt kergemini vanda ehk neid liht-
 sus ajaks unustada lasub."³

Pöögelmann nimetab joomist paistes,
 mille vastu tuleb võidelda nagu ühiskon-
 na jändudega. On vaja parandada
 rahva elutingimusi ja võrvaldada
 need põhjused, mis joomist tekitavad.

1905. a. alguses, kui Venemaal puhkus revo-
 lutsioon, viilis Pöögelmann nel kirjizis.
 Ta tundis suurt kuru alanud revolutsiooni
 vastu ja oli kursis Eesti ajakirjanduse
 vande siin kaimuute sündmustega.

¹ P. Pöögelmann, Alkoholismuse kui ühiskun-
 duse kahjuliku nähtuse kohta, Eesti
 Kirjanduse Seltsi Aastaraamat, Tartu, 1905, lk. 102.

² Sealsamas

³ Sealsamas, lk. 107.

Revolutsiooni perioodil loeb Pöögelmann oma esimeses ülesandes töötavate masside teadlikkuse tõstmist. 1905. a. ilmub „Teataja“ uuegudell rida sotsiaalseid ja majanduslikke küsimusi käsitlevaid artikleid, mis erinevad tema varasematest kirjutustest marksistliku vaistuse poolest. Süstemaatiline Marxi-Engelsi teoste uurimine, kokkupuuted praktilise tööliikumisega Saksamaal, olid teinud oma töö. 1905. aastaks oli Pöögelmann jõudnud põhilistes sotsiaal-majanduslikes küsimustes marksistlikule positsioonile.

Pea artikleid, mis avaldati „Teatajas“ 1905. a. ja ka iseenesena raamatuna pealkirja all „Majandusteaduslikud küsimused põllumustele“ on Pöögelmann pühendanud põllumajanduses valitseva olukorra marksistlikule analüüsile.

Oma kirjades Pöögelmann annab kõigepealt ülevaate põllumajanduse ajaloost. Selles osas kirjeldab autor naturaalmajanduse ajajärku, mil põllumajandus oli rahva elus uugu majandusliku elu aluseks ja muna näitajaks. See olukord aga muutus raskend, kuidas tööstuskaud kaevand, täiendused ja inimese vajadused mitmekesisuses muu-

H. Pöögelmann.

Majandusteaduslised kirjad

Põllumeestele.

Tallinnas, 1905.
M. Martna trükikojas trükitud.

Foto nr. 5. Artikul „Majandusteaduslised kirjad“ „Teataja“ nr. 85, 1905. a.

Foto nr. 4. H. Pöögelmanni teos „Majandusteaduslised kirjad põllumeestele“ tiitelleht.

Majandusteaduslised kirjad.

H. Pöögelmann.

II.

Põllumeeste kirjad.*)

Põllumees põline rikas!
„Minult 15% elumajades on luttakid leiba . . . sest luttakid on teatava mõeldumist aristokraatid, kes enam nõuavad, kui lehm talupoeg anda jõuab.“

(W. Schingarew, Wõroneski tub. semstwo art. 11.)

Ma ees seisab suur hulk kirjutusi loodumaa põllumajandusesse puutuwate küsimuste üle, ja need on wäljalõikeid ainult lähe päewalike wiimaste kuude numbritest! Kende listu on — kurb. Mitte ainult, et nad kurwastawate olude kirjeldusi pakuvad, ei, nad awaldawad palju enam, nad näitawad, et loodumaa põllumajandus selle juhtsõna poolt, mida meie unustamata wõistleja Jakobson weel 25 aasta eest õigusega arwas tarwitada wõidma — põllumees põline rikas — tähtselt laugele kalduwas on. Kõll püütakse siin ja seal meie põllumeeste järke wiimaste ilalduse-aastate süüts ajada ja loodetakse, et kütikis ainult ajutine on ning paremate aastatega jälle laob; aga igakõts, kes meie põllumajanduses lauemat aega tegew wõdi sellega ühenduses on olnud, wõib kinnitada, et see kütikis juba lauemalt walwimes ja ilalduse-aastad ta ainult kiiremat, äkilijemalt wõh-tawale tõiwad. Paljud saawad sellest la aru, loodawad jelle-le seisukorrale aga põllumajanduses ettewõetawatest põhjalikumatest uuendustest abi.

Tartu E. Põllumeeste-seltsi poolt põllutõõ-ministrile saadetud palwekirjas (kongressi kokkukutsumise asjus — w. „Post“ nr. 276 m. a.) üteldakse: „Endise aja tõrswilja pidamine on . . . oma otjastawa tähtsuse kohaliku põllumajanduse

tused.¹ Siisades selgitatakse, kuidas linnade, tööstuse areng ning sellest tingitud kaupamajanduse areng viisid esile muutused ka põllumajanduses. Talupoegade maade vähenemine (kaotamine Inglismaal), maksude suurendamine raskendasid maal talupoegade olukorda. Lääne-Euroopa kodanlikud revolutsioonid andsid tõuke kapitalismi arengule ka põllumajanduses. Autor näitab, et Venemaal ei kujunenud kapitalistlikud suhted põllumajanduses nii radikaalselt kui näiteks Prantsusmaal. Venemaal said talupojad veel isiklikult vabaks, kuid maa jäi endiselt mõisnikele, kellelt talupojad seda vablihinna eest pidid rentima. Päriskülas arendus teooria nõi ostuvõla koormusega. Sestõtt muutis kapitalismi pikaldane arenemine, tööstuse mahajäämine talurahva olukorra Venemaal eiti raskeks.²

Feodalismi häikamine ja maa erasomanduse muutmine andis võimalused ajakohasemale põlluharimismeetode kasutamiseks, avas tee kapitalismi arengule põllumajanduses. Autor viitab, et see aligi põllumajanduse

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud viisid põllumustele, Tallinn, 1906, lk. 5.

² A. Kõrna, Hans Pöögelmann - marksistlik majandusõpetus väljapaistev neopagandist Eesti, "Edasi" nr. 2, 3. jaan. 1957.

praeguse ajajärgu alguseks. Ülemaats põllu-
majanduse ajaloost näitab autor, et "...põllu-
majandus ei ole enam üleüldises majandus-
likes tegevuses ammugi enam sihitud, jah,
ta ei ole iseseisugi. Ta kujuneb ja peab
selle järel kujunema, unidas kaugemale
edenevad tegevuskann, tööstus - ühisõnaga
liin seda karrilikus teeb ja ette viigutab."¹
Liin on muutunud selleks keskoobaks, kust talu-
poeg oma põllumajandussaadused tunustab.
Palupoeg peab nüüd ka kaupmeheks hakkama,
kes peab tundma tume nõudmisi ja nende
muutumiste põhjusi. Samas puidutab autor
ka liina ja nasa vastuolu, näidates, mi-
das liin imeb maalt väga võik elumak-
lad maksude ja laenuidelt saadavate
intresside näol.

Järgnevalt käsitleb Pöögelmann oma
viijades kapitalistliku põllupidamise,
põllumajandusliku kitsuse, põllutöö-
liste ja suur- ning väikepõllupidamise
probleeme.

Peatükis "Kapitalistlik põllupidamine"
rõhutab autor, et on vaja tunda õppida
kapitali ja põllupidamise vahetada. Triti-

¹H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud viijad põllu-
meeste, Tallinn, 1905, lk. 12.

seritakse majandusteadlasi, kes peavad ^{maad} põlda
 ennast kapitalias. Autor selgitab, et ühelt
 poolt mõias teda nagu kapitalias pidada:gi:
 maast valmistatakse kaup, maa ise on
 kaupaks saanud, ta on erasomandus, mida
 omanik müüa võib. Peisest küljest puudub
 tal aga kapitali tällsam tingimus: maa
 on looduse vaba and; tema valmistami-
 sus ei ole inimese tööd vaja läinud, seega puu-
 dub tal see väärtus, millest kapital sünnib
 ja sellepärast ei või ta kapital olla. Maal
 on küll hind, aga seda ei määrata mitte maa
 ses oleva töö väärtus, vaid rendi kõrgus ja
 hõilib rahaprotsendi sis.¹

Siisades selgitatakse, et maad on hana-
 tud kapitalias pidama sellepärast, et
 maaomanikul on võimalus maa välgaren-
 timise puhul maast sissetulekut saada, ilma
 et ta ise selle maa juures tegeu oleks. Au-
 tor mainib neid aluseid, millestki tuleb ja
 kasvab maarent. Põhute näidete vartal
 selgitab ta diferentsiaalrendi ja absoluut-
 se rendi alemuse. Absoluutsest rendist rää-
 kides põhjendab Pöögelman maa era-
 omandi likvideerimist, sellega kaasas abso-
 luutne rent ja likvideeritakse maaomanikud,
 1H. Pöögelman, Majandusteaduslikud uigad põllumestale,
 Tallinn, 1905, lk. 14.

kellele võtta ta ütles: "... see inimene, kes õigus-
 likult ennast veel maasmanimeks nimetab, täies-
 ti ülearuseks liikmeks põllumajanduses on saa-
 nud, vahet koguni asomanaas liikmeks, kes
 ainult sellest mõtleb, kuidas maa saaduste
 hinda ja seega maa enese hinda tõsta, et
 seega maarent tõuseks.¹ Maarendi töökamisest
 saab rasu maasmanik. Autor väidab, et
 maarendi tõusule paneb piiri väline võit-
 lus. Kui välismaalt edavad vilja sisse
 toolab, langevad selle tõttu ka kohali-
 sed viljahinnad. Põllupidaja ei saa
 nüüd enam sel mõeldul renti välja
 pigistada, nagu seda maasmanimeed
 nõuavad, ja selles seisabki meil praeguse
 põllumajandusliku uitsiuse.² Seega otsib
 Pöögelmann talurahva rasu majandus-
 liku olukorra põhjusi mitte isaldusaas-
 tates, nagu püüdis tõestada avaliku ar-
 vanus, vaid näeb neid põhjusi paljii
 sügavamal, agraaruuris, mis viisid
 pikema aja vältel.³ Isaldusaastad ai-
 nult kiirendasid kriisi süvenemist. Pea-
 tükis „Praegune põllumajanduslik uitsiuse“ sel-

¹ H. Pöögelmann, Majandustraduslikud vijad põllumestele, Tallinn, 1905, lk. 21.

² Sealsamas, lk. 23.

³ A. Kõrna, Hans Pöögelmanni majanduslikest vaadetest, TR. ü Teinutised, Tartu 1958, nrh. 69, lk. 84.

gitatakse lähemalt põllumajandusliku kitsuse põhjasoni ja neid võimalusi, mis neid kitsusi põhjustavad.

Kapitalistliku tööstusliku vahastas põllumajanduse feodaalsest üksteist ja andis talle põllumajanduse arengus. Kasvasid linnad, kasvasid vajadused põllumajandussaaduste järel, kasvas põllumajandussaaduste hind, maarent, haritava maa pind. Põllumaa laiendamise võimalikult viiti üle karjamaad, hariti uudismaid, ka sulaste ja saunimute maad liideti talupõldude külge ning saunimute asemel hakkati rahapalgalisi sulaseid pidama, sest et „...palk saunimute sel mõeldul ei tõusnud, kui põllusaaduste hinnad, nii et see osa edenerimisest oma jagu ka töölise arvele langeb — ka sealt piirdis põllumajanduse kasu välja liia.“¹

Tööstuse kui ka põllumajanduse kapitalistliku areng kõi kaasa raudteede suure arengu, mis oli vajalik toormaterjali transportimiseks. Pöögelmann toob näitena järgmise tabeli

¹ H. Pöögelmann, Majandustraduslised viivad põllumestale, Tallinn, 1905, lk. 24.

raudteede arengu kohta¹

Raudteede pikkus kilometrites.

	1845	1855	1865	1875	1885	1895	1900
Venemaal	144	1048	3940	19584	26847	37746	45121
Saksamaal	2315	8352	14762	28087	37574	46413	51850
Inglismaal	3277	13411	21382	26803	30843	33648	35171
Euroopas	8235	34185	75882	142492	195833	294899	280000
USA-s	7454	29566	56452	119220	207508	292431	307112
Maailmas	15918	67134	145432	294238	487843	714998	783610

Tabelist nähtub, et eiti intensiivselt arenes raudteede võrk Ameerika ühendriikides. Autor märgib, et algul raudteede areng andis veelgi suuremat hoogu põllumajanduskaadrite ja maahindade tõusmas, kuna vähenesid neokulud. Kuid see edu oli üürine ja peagi tekkis kitsikus põllumestele just välise müüa näol, mis müüa arenemis transpordialude tõttu sisse hakkas noolama. Lääne-Euroopast harras vilja noolama Ameerikast. Ka Venemaal suurendati müüa väljavedu mitte selle tõttu, et talupoegadel müüa üllia oleus aland, vaid, et raha vaja oli. Venemaa oli

¹H. Pöögelman, Majandustradustlind müüad põllumestele, Tallinn, 1905, lk. 25.

nõlgades. Kiigi väljaminekud kasvasid ning talupoegadele lisati uusi maa juurde. Raha saamiseks olid talupojad sunnitud üha rohkem milja tunne viima. Siinades on kaardud andmed milja väljaves suurenemise kohta Venemaalt.¹

Aastatabel

1882 - 1886	veeti Venemaalt	välja	312 milji. punds.
1887 - 1891	"	"	441 " "
1893 - 1897	"	"	522 " "
1902	"	"	579 " "
1903	"	"	650 " "

Andmed näitavad, et paariümne aasta jooksul möödunud sajandi lõpul ja sajandi vahetusel milja väljaveedu Venemaalt suurenes üli nake võrra.

Ameerikast hakkas uodama odavad milja lääne-Euroopa turgudele setõttu, et Ameerikas pärast uodusõda palju kasutamata maad üles kariti. Põld oli seal uurnamata, vedu odav, renti ei olnud vaja maa, seega oli milja kasvatamine seal odav. Venemaa ja Ameerika uili uoolas kõigepealt Inglis-
 H. Pöögelmann, Majandusteaduslised uigad põllumestale, Tallinn, 1905, en. 27.

maale, Belgiasse, Põhja-Prantsusmaale ja niii
sega alla uhoapealsed viljahiinad ja maa-
rendi. Autor taab näitena andmed Inghimaalt
Norfoldist ühe mõisa sissetuleku vähenemise
kohta!

1875.a.	oli mõisa sissetulek	3017	nadstalingit.
1885.a.	"	"	1559 "
1894.a.	"	"	580 "

Antud mõisa sissetulek vähenes paarikümne
aastaga üle nii võrra.

Analüüsisides olukorda Eesti, näitab autor,
et ka siin võistlus odava vilja näol
meie põllumajandusele liiga kannab tege-
ma. "Vene vilja" tungib kasa ja kuulna-
tult ka meie kodumaale - vajunud uel-
revad Põpale, Põllimasse, salt Põrtu ja
Viljandi poole.^{1,2} Kõ meil on võistluse mõjul
vilja hinnad nii alla langenud, et saak
kõrgete maahindade protsente enam kasa
ei tee. Põrtu Eesti Põllumestiseltsi. 1904.a.
detsembrilise nõupidamisel antati põllu-
majanduse olukorra ühisest ja alihõusid,

¹ H. Pöögelman, Majandusteaduslised vijad põllumestile,
Tallinn, 1905, lk. 29.

² Sealsamas, lk. 35.

kuidas paremini kodumaal viljamüüki korraldada.¹ Teravalt kritiseeris Pöögelman Tönnisoni ja ka teisi sõnaraotajaid, kes ei näinud põllumajandusliku uitsinuse tõelisi põhjusi, kes ei osanud näha vajumale oma kodumaal piiridest ja arvavad, et peamine põhjus viljamüüvatamises seisvat. „Kogu uitsinuse seas ainult mõned ajatundjad ei ole, kes viljatuse üldist sisukorra peale tõelise olemuse juhtinud ja nii jäinudki ootajad oma vastava ahinaga — parema uitsinuse juurde.“²

Analüüsides Eesti põllumajanduse olukorda liial Pöögelman, et maa varamand ja sellest tulenev absoluutne rent põhjustavad samuti praegust põllumajandusliku uitsinust. Põllupidaja peab suurema osa oma kapitalist maa all uiani hoidma ja ainult väikest osa võib kasutada põllupidamises. „Oles maa seltskonna üldine omadus, siis oleksivad põllupidajad sellest uitsinusest vabad“³. Tehnika kasutamise rendimajapidamises on raskesti, mis pidurab põllu-

¹ H. Pöögelman, Majandusteaduslikud kirjad põllumes-
tlik, Tallinn, 1905, lk. 30.

² Sealsamas, lk. 32.-33.

³ Sealsamas, lk. 39.

majandusliku lootmise arengut. Pöögelmann mainib, et ühes viimase põlvkonna on ka „pärandamisevõrd“, mis sunnib talusid tükeldama väikestes lapikestes või astab talumajandid suuresse nõlgadesse.

Suurt tähelepanu pöuab autor viijades põllutööliste olukorra viijeldamisele. Tuvasse entt need põlvkonnad, mis töölised maalt äralianna usslavad: maahindade tõusuga usslati sulaste maad, hakati pidama rahapalgalist tööjõudu. Tehesuse - masinate tarvituse nõtt vähendas talust tööd. Nii hakkasid peremehed töölisti ainult sunnas palvanna. Maal kadus töölistel ka abielumise võimalus, unna perekonda töölistes ei palgatud. Nii tõukas põllumajandus ise suure hulga töölisti endast emalle, teisel pool oli lianna arenev tööstus valmis neid vastu võtma. Võimalus emalle liinas „peskest“ sisse saada oli üs suuremaid põlvkondi, mis mõjitas töölisti lianna minema. Sanuti emale liinatöölise põllutöölisega võrreldes suuremat isialikku vahadust. Põllutöö on ka füüsiliselt rassem, unna vakuiuntes suurem osa jõust masinatele laugel.¹

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud viijad põllumestale, Tallinn, 1905, lu. 47-48.

Keravalt kritiseerib Pöögelmann Johannsoni soovitust sauniate ja kandimete uuesti sisseadmisesest ning selgitab, et neil soovitajatel on ainult taluperemete huvid mees, mitte aga põllutööliste elutingimused. Ühtlasi näitab autor, et see aliansi leiab enam rakendamist seal, kus suurtööstus veel üllalt arenenud ei ole. Analiisides olukorda meie kodumaal, näidatakse, et siin on selliste kandimete loomises üllalt soodsad võimalused. Brites ei ole ka meil tööstus nii arenenud ja tihus, on meil üllalt väiksemaid ja keskmisi kohti, mis loovad põllutööliste pehliku ühilduse, kuidas sauniatest kergesti võib talupoja seisusse tõusta.¹

Tegelikult oli põllutööliste olukord äärmiselt vilets. „Kes misuguste põllutöötajate olukorda tunneb, peab tahes või tahtmata tunnustama, et haledamaid olusid usagilt ei leia, kui nimetatud sauniate juurest; see seisukord ei ole muud midagi, kui endine teo-ajus“² kirjutas Pöögelmann. Samal ajal näitab autor, et praegune põllumajandusliku uitsinus ei ole mitte

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud uijad põllumes-tele, Tallinn, 1905, lk. 53.-54.

² Sealsamas, 54.

ajutine, vaid kestev, pikaajaline, mille lõppu nähagi ei ole.¹ Artikulis kritiseeritakse neid usoolikke majandusteadlasi, kes soovivad kitsiusest väljapääsu leidmiseks tuuljasaatamiselt üle minna loomapidamis-
 le loome ja Taani eskujul. Pöögelmann, analüüsides Soome ja Taani põllumajanduslikku olukorda, näitab, et Taani mitte oma küllusest ei vea niipalju võid Inglisele, vaid — häda päevast.² Tegelikult Taani väime-põllumehed surevad näljas ja nöljades.

Ühe alibiina, mis kegendaks põllumajanduse olukorda, nägib autor põllutööde ühendamisest tööstusega, „traditsioonide — põllutööd industrialiseerida,³ st. rajada selliseid tööstushaasid, mis ushapal tootmaterjali ümber töötlus. Mida paremini ja mida kallimaks saabaus toorained ümber töödeldakse, seda odavamaks muutub nende hinnaga võrreldes neohind ja seda suuremaks kasvab võimalus nendega kargemal usistelda. Peise alibiina rõhutatakse kirjades nõlaksoormate vahaneemist. See sageli põllumajanduslik vit-

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud kirjad põllumeestele, Tallinn, 1905, lk. 57.

² Sealsamas, lk. 61.

³ Sealsamas, lk. 65.

sinus selles seisabki, et põllupidaja mitmesuguste võlgade all vaevleb. Autor käsitleb siin kolme liiki võlgasid:

- 1) raha pidamise võlg, mille kuuluvad laenud, mis on tehtud põllumajanduse tõstmiseks, saakide suurendamiseks (bööristade, marinate, kunstväetiste jms. muutmise);
- 2) maa omandamise laen, mis on tekkinud maa võlgu ostmisel või pärandusosa väljamaksmisel;
- 3) isiklike teeniduste peale võetud laen.¹

Pöögelmann näitab, et talupoegade võlgausormus seisneb peamiselt maa ostuvõlas ning et see on majandust usumatu ja täiesti üleaarne. Oles maa ühiskondlik omand, jääks talupojadel see võlg ära. Ainuke võlg, mis põllumajanduse arengut soodustab ja seega lubatav, on põllupidamise laen.² Autor hoiatab põllupidajaid tristliivi laenude tegemisest, kuna need ainult suurendavad kitsust. Lõppjärgelduses võlgade küsimuses märgib autor: „Ainuke tee on siiski pearmiseks see, et maa üldõidiseks seltskonna omanduseks tekiks, mis tähendab mitmesuguste võl-

¹H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud viisid põllumeestele, Tallinn, 1905, lk. 68. - 69.

²Sealsamas, lk. 70.

gade sündimise võimalus ise ära vaasi.¹

Lõpuks puudutab autor veel suur- ja väike- talupidamiste küsimust ja kritiseerib eesti kodanuse poolt kritiseeritavat väike- talumajapidamiste püsivuse teooriat. Pöö- gelmann mainib, et kodanlased majandus- teadlased kiidavad kandihoiti sellepär- rast, et aratada põllutööstuses lootust talu- omanikkus saada, kuna see lootus olewat kõige mõjuvama vahendiks, mis takistab tööliste uskamist liana.²

Selgitades suur- ja väike-põllupida- mist küsimust, lohtub autor sisuhoolest, et „...üldiselt majanduslikult ei ole see vahetus parem, mis nõudlusi kõige vähema jätkuluse juures nõudlusi kõige suuremat saaki annab.“³

Autor käsitleb üldiselt neid alirõõmsid, millistega võib vaaragne põllumajandus põllusaagimust tõsta. Pöögelmann nägib siin järgmisi alirõõmsid:

1. tööjastamine,
2. masinate kasutamine põllumajanduses,
3. kemia üha suurem kasutamine (muustväärtis),
4. teaduse saavutuste rakendamine põllunduses.⁴

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud niijad põllu- meestele, Tallinn, 1905, lk. 71.

² Sealsamas, lk. 74-75.

³ Sealsamas, lk. 76.

⁴ Sealsamas, lk. 77.-79.

Pea näideti vaval selgitataks, et võin need ulpoolloetletud ahinõid on võigevalt väite-saadavad ja rakendatavad just suure maapidamistes. Seega näitab autor, et „suur põllupidamine eluvõimsam ja eduvõimsam põllupidamise viis on“.

Selgitades oma kirjades Eesti taluakvale mitmeid põllumajanduslikke küsimusi; laktus Pöögelmann üldiselt seisukohtast, et ekspluatatsioonid uard tuleb hävitada ja maa muuta ühiskondlikuks emandiks.

Pöögelmanni „Majandusteaduslikud küjad põllumestele“ omasid määratu suurt tähtsust 1905.-1907.a. revolutsiooni perioodil Eesti töötava taluakva traditsioonide tõstmisel ja klassivõitluse ülesannete ning põllumajanduse arengu perspektiivide marxistlikul valgustamisel, misid ühtlasi ka revolutsioonilise sotsiaaldemokraatia programmi teoreetilisel põhendamisel taluakva ja maa küsimuses.²

Kui Pöögelmann 1904.a. suvel Tallinnas käis, paistis talle teravalt silma asjaolu,

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduslikud küjad põllumestele, Tallinn, 1905, lk. 84.

² A. Kõrna, H. Pöögelmanni majanduslikest vaadetest, TRÜ Toimetised, 1958, nrk. 69, lk. 85.

et siin puudub ajaliumm amsaamine
 majandusliinust elust üldse. Pöögelmann
 otsustas ühilmata selle puuduse kõrvalda-
 miseks samme astuda. Leiptzigi tagasi jõi-
 des asus ta uue majandusteadusliku õppe-
 raamatu kirjutamiselle. See töö kestis tal 1904.
 novembrist kuni 1905.a. juunini ja on il-
 munud trükiis 1907.a. pealkirja all „Majandus-
 teaduse õpetus“. Peost kirjutas ta ka
 autor esmärkeis lubustada lesti lu-
 gejatele majandusteaduse põhialuseid sel-
 leks, et inimesed hakkaksid teadlikult mõist-
 ma neid ümbritsevat elu, saaksid au mi-
 neerust ja oskaksid ette näha tulevikku.¹
 „Majandusteaduse õpetus“ kirjutamisel, ütles
 Pöögelmann, „oli na see hea vilg, et ka
 mind ise tuhuma sundis. Ei usu, et seda
 muide sel mõeldul oleksin teinud.“² Täna-
 nis hoogu majandusliku elu uurimiseks
 andis just Max'i õpetus. „See oli nagu
 pärm, mis viinas olevasse taigasse uu-
 us ja uugu taigna hapnema ajas.“³
 Peost kirjutamisel on autor kasutanud
 peale Max'i tööde ka mitmetel sassa uo-

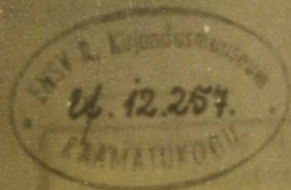
¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 5

² N. Jansen, J. Lehmann, Hans Pöögelmann, Uus Elm nr. 18, 5. mai 1916

³ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, lk. 72.

114
Hans Pöögelman

Majandusteaduse õpetus

T. MUTSU
Lõuna Raamatukogu
Tartus

Edu kirjastus

Foto nr. 6. H. Pöögelmani
teose „Majandusteaduse
õpetus“ tiitelleht.

danlike majandusteadlaste töid, millele mõningaid seisukohti ta omaks on võtnud. Teoses kritiseerib Pöögelmann marksistlikelt positsioonidelt kodanliku vulgaarmajandusteaduse mitmeid teoreetilisaid, mis alidna bestis sel ajal levinud.

Teoses esimeses osas iseloomustab autor poliitilise ökonoomia põhimõisteid ja uurimisobjenti. Siin esineb autoril veel palju kaaslast ja mõningaid vulgaarmajandusteaduse elemente. Nii näiteks on autor selliste põhimõistete nagu „majandusliku tegevuse eesmärk ja stiimul“, inimeste „tarnidus“ ja „vabad“ seletamisel umaldunud konkreetsetest ajaloolistest tingimustest ja valitsevatest tootmissuhetest ning jõuab seetõttu esilevõle seisukohale. Autor peab majandusliku tegevuse stiimuliks „emasid“, „ühiskonna tulu“, milles väljenduvad iga indiviidi uue „ühiskondliku oleku“ „emasid“. Samas osas annab autor lähivõtte majandusõpetuse ajaloost, alates õigandusliku uuna vaadetest ja lõpetades teadusliku sotsialismi, marksistliku majandusõpetuse eritamisega. Pöögelmann annab siin lähivõtte

1 A. Kõrna, H. Pöögelmanni majanduslikest vaadetest, TRÜ Toimetised, 1958, nr. 69, lk. 79.

ülevaate tähtsamate majandusteadlaste
 Smithi, Ricardo, Milli jt. seisukohtadest
 ja vastandab neile teadusliku sotsia-
 lismi põhiseisukohtad ja esmärgi. Smith
 ja tema järglased otsustasid rahva
 hea väekäigu üle selle järgi, kui palju
 vara maal üldse on. Teadusliku sotsia-
 lismi, mille rajajateks on K. Marx ja
 Fr. Engels, otsustab rahva jõukuse üle
 selle järgi, milline võimalus suuremal
 hulgal rahvast oma tarviduste täitmi-
 seks on. Kuna aga kapitalistlikus ühis-
 konnas suuremal osal rahvast ei ole või-
 malusi võini oma vajadusi rahuldada,
 sest varandus kuulub üksikutele, siis
 näeb teadusliku sotsialism ette, et selline
 „omandusekord“ peab muutuma. Peabni-
 ngune omandusekord välja kujune-
 ma, kus iga inimesel ehk mõnel alamil
 võimalik ei oleks teisi oma inimesse su-
 ruda - olgugi, et see „vabalepingu“ alusel
 toimub.¹ Autor näitab, et selline seis-
 uord suurtähtsuse ajajärgus on ainult
 seal võimalik, kus tootmivahendid mitte üks-
 sikute inimeste eramanduses ei ole, vaid
 „seisukord ühine omandus.“² Ühtlasi rõ-

¹ H. Pöggelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 68.

² Sealsamas.

hatab autor, et praeguse sotsialismi teadus-
 lise alus seisab selles, et ta oskab aru saada
 majandusele arenemisest, selle eesmärkidest
 ning näitab, et ühisvõuna areng meile võd
 niisuguse võrra võtte toob.¹

Pöögelmann peatub küsimusel, millist osa
 etendab riik majanduses ja kritiseerib
 mitmete majandusteadlaste seisukohti sel-
 les küsimuses. Ühed majandusteadlased ar-
 vavad, et majanduslik elu ainult selle
 järgi areneb, milliste põhimõtete järgi
 riiklik võim teda korraldab. Teised so-
 vuvad, et riiklik võim ennast üldse va-
 inimete majandusliku tegevuse ei se-
 gaks. Pöögelmann väidab, et ei üks ega
 teine vaade ei suuda majandusele
 ja riikliku võimu vahenda õigesti
 selgitada sellepärast, et nad majandus-
 le üksikute inimete vahel toimiva
 mõju alla heidavad.² Pöögelmann vä-
 sitleb nimetatud küsimust materialistli-
 ne maailmavaate seisukoht, näidates,
 et ajalugu, sealhulgas ka majandusele
 ei ole üksikute inimete vahel toimivast

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 68.

² Sealsamas, lk. 33.

vaid just majandusele, esuätt tootmis-
 miiside muutumine koos ka valitseva
 korra muutumisega. „Selles mõttes on valitsemis-
 normid majanduslike eeltingimuste viil,
 ja üksikud isikud nn. „jultivad poliitiko-
 mehed“ on ainult oma aja majanduslikest
 seisuvorrost tõesed piirdumiste ja nõud-
 miste vahastatud uupid.“¹ Edasi näitab
 Pöögelmann, et riikliku võime tegemus seisab
 selles, et ta majanduslike tingimuste muutumi-
 se tagajärjel ilmsias tulnud uusi nõudmisi
 arvestab ja vajalikus saanud uuendusi
 seadusandlusega korraldab.² Seega on riigi-
 võimul majandusele teatav tähtsus: „Riigi-
 võim on ise ühes aliansis, ühes nähtuses
 seltskonna elutingimuste muutumises, kuid ta
 ei ole mitte selle aluses ja ei või-
 teisest küljest - ennast sellest kaemale hoida,
 vaid peab seda ülesannet täitma, mis talle
 seltskondlike edenemise uupid unagi wätte
 näitab.“³ Nii wõtab Pöögelmann oma
 Marxi seisukohta, et ühiskonna majan-
 duse arenemise wõit tuleb otsida toot-
 misviiside arenemises, mitte inimeste peades.

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lu. 34.

² Sealsamas, lu. 34.

³ Sealsamas, lu. 35.

Inimühiskonna arengut käsitleb Pöögelmann kui arengut, mis toimub pidevalt tänuksuunas. Kooli ära siin Marei seisukohta: „Pärne inimesesoo ajalugu on - edendise ajalugu; inimesesoo edeneb. See edendamine läheb küll alalõpmata edasi, kuid kannab ometi järkude kaupa uugu, mis ennast teatavate tundemärkide järel tuestest järkudest ära eraldada lasub. Iga järk on tingimata oma elmisest välja kasvanud; ükski järk ei lähe enne hukka, kui ta uue järku oma süles valmis on kasvatanud. See- ga on iga järk tingimata tarvilik järgmise, täielikuma kasvatamiseks.“¹ Pöögelmann võtab omaus na selle Marei seisukohta, et ühiskonna ajalugu on klassisõitluse ajalugu: „Pärne inimesesoo ajaloo siin on võitlus üksikute klasside, rõhujate ja rõhutatute vahel, ükskõik, misugusel uujil see siinib.“²

Pöögelmann jaotab oma tease järgmistesse osadesse: a) varade valmistamine, b) varade vahetamine, c) varade jagamine ja d) varade tarvitamine. Selline jaotus oli omane enamikule saksa majandusteadlastele.³ Osas „Varade valmistamine“ esineb autarvil chasulge seisukoht „böö“ mõiste selgita.

¹ X. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 70.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, lk. 35.

misel. Pöögelmann nimetab täpselt inimese ja
 vaba füsioloogilises mõttes, mille esmaringis on
 tarbeseemete valmistamine, vahetamine ja tar-
 himine¹. Selle definitsiooni kohaselt võib luge-
 da töötajateks kõiki inimesi lianuid, kes
 autor loeb täpselt ka vahetamist kui kaup-
 nuste tegevusala ja söömist kui tarbimist.
 Nimetatud definitsioon näitab Pöögelmanni
 veel mitteüldaldest teoreetilist ettevalmistust.²

Koolimata nendest mõnedest riigadest
 poliitilise õnnoomia definitsioonide selgi-
 lamisel, on Pöögelmann seisukohal, et ühis-
 ussuna see aluseks on materiaalse hül-
 de tootmine. Ühisusssuna majanduse aren-
 gut käsitleb autor seaduspärase pot-
 sessina ning peab poliitilise õnnoomia
 uurimisobjektiks majanduses esinevaid
 seaduspärasusi.

Erinevalt vordanliinest majandustead-
 lastest vaadab autor tähtsamaid ma-
 jandusliinse kategooriaid ja nähtusi
 ajalooliselt, nende kujunemise, arene-
 se ja hukkumise protsessis. Peaõhu teo-
 kes on pööratud kapitalismi analüüsi-

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peking, 1907, lk. 94.

² A. Kõrma, H. Pöögelmanni majandusliinest vaadetest,
 Tõu Taimelised, Tartu, 1958, nr. 69, lk. 80.

misele ja selle rahede paljastamisele. Ka kapitalismi käsitleb autor kui paratamatut arenemisastet, mida inimkond peab läbima. Kuid niisama paratamatult kui kapitalism tekis, niib ühisnõuna areng ta hukkamisele ja asendunisele sotsialismiga. Pöögelmann näitab, et kapitalistlike tootmisviiside allikas on tootmisvahendite erand. ¹

Tähtsamad poliitilise ökonoomia probleemid nagu väärtusteooria, kapitalistliku tootmise protsessi klassivõitlus, tööprotsess ja väärtus varem protsess on toores esitatud põhiliselt marksisistlikult.

Suurt tähelepanu pöörab autor kapitali esialgse akumulatsiooni selgitamisele. Paljud kodanlikud majandusteadlased väidavad, et kapital olevat tekkinud võrkuhoidmise teel. Pöögelmann viitab, kui võrgi omale võrkuhoidmise teel teatud vaaranduse kogunud, siis ei ole see veel kapital. Kapitalias saab ta siis, kui see vaarandus lisaväärtust hakkab tooma. See sünnib ühel pool selalgi, et kaupmehed kauplemise juures peavad, teisel pool

¹ A. Kõõna, H. Pöögelmanni majanduslikest vaadetest, TRÜ Taimetised, Tartu, 1958, nrk. 69, lk. 80.

selali — et ühelt osalt rahvalt iseseisev
 tööõimalus ära võetakse ja tema ainumust
 vara — tööjõudu — teistele müüma suumi-
 takse ainult osa tasu eest. Seda näitab
 autor, et „...pettus ja vägivald — need kaks
 on kapitali hälli ääres seisnud, need mõ-
 lemad kosutavad ja varustavad teda
 kättopäevani edasi.“¹

Teravalt kritiseerib Pöögelmani oma ko-
 ses ulgumise neoklassika esindajad Say'd,
 mille vaated olid laialt levinud ka Eesti
 kodanlikes ringkondades. Say pidas ka-
 pitallias võini varasid, mis inimesele mi-
 dagi kasulikum on, nende hulgas viigi ma-
 jariiste, ja sisetulenus seda, mida in-
 mene väga ei anna. Pöögelmani vastab,
 et „...seda rööda oleks võige suurem sise-
 tulu paljajalgusel, sest et need võige
 vähem väga annavad.“² Autor peab õigeks
 Marxi definitsiooni kapitali kohta: „Kapi-
 tal on see väätus, mis selles tegevus-
 se on pandud, et ta lisaväärtust kaasa
 tooks; samas selgitab autor lisaväärtuse
 teotmise protsessi.“

¹ H. Pöögelmani, Majandusteaduse õpetus, lk. 162.

² Sealsamas, lk. 141.

Kritades teoses Marxi lisavaärtuse teooria,
 selgitab autor Eesti keegjälle kapitalistli-
 ku eksploatuimise olemuse. Ta näitab, et
 kapitalistide rivaastumise allikas seisneb
 palgataöö eksploatuimisel, mis võimal-
 dab neil saada lisavaärtust, mis saab
 tekkida siis, kui tööjõud on vabaks
 muutunud. Tööjõud muutus vabaks
 siis, kui tööline isiklikult vabaks sai
 ja oma tööjõu üle peremeheks muutus.
 Teiselt poolt kui tööline püüab ühin-
 neda, mis tähendab vaba oma tööjõu isikli-
 kuseks tarnitamiseks, siis on tööline sun-
 nitatud oma tööjõudu müüma, kuna
 tal teistegi ei ole võimalik omale ülal-
 pidamiseks hankida.¹

Autor näitab, et kapitalismi arendes
 kapital üha enam nõuab ühjuib, samal
 ajal kasvab teisel pool tööliste hulk,
 millel midagi muud ei ole, kui oma töö-
 jõud, mida nad ussagil müüa tani-
 tada ei saa, kui kapitali teenistuses.²

Ehkki töölisel kapitalismi tingimustes
 on juriidiliselt vahad ja töötamine napi-

¹ K. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 155

² Sealsamas, lk. 176

talisti jumes toimub „vaha lepingu“ alusel, näidatakse teoses, et „...sellel vabadusel on ka teine külge – nälge, mis nimetatud vabaduse nullius teeb“.¹ Nälge on see, mis tööliste kapitalisti võimule alla ajab. Tsesariva töövõimaluse puudumine ei lase töölistel mitte üksnes meelepärast tööd valida, vaid ka suunata oma tööajandu müüma selle tootest, mida ostja paneb – „vahast lepingust“ ei saa siin juttugi olla.² Autor näitab, et töölistel, müües oma tööajandu, sellega ka isivõimult kapitalisti võimule alla sattuvad. Õte võttes annab õte võtja seadusi, ja trahviraamad on seal nohtumõistjate kui ka nohtuotsuse täidesaatjate. Õte võtte omanik on nii tööaja kui ka palga määraja; ta võib tööaja isegi tänavale viisata, kui tal seda enam vaja ei ole.³

Kirjeldades tööliste elu kapitalistlikus ühiskonnas, taab autor rohkesti näiteid tööliste usumise elu ja lihenemise, tööaja pikkuse, samuti nitskaiguste ja tööõnnetuste kohta. Nii näiteks haigestub saasamaal

¹ H. Pögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peking, 1907, lk. 177.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

sõekavandustes aastlas iga 100 inimese kohta 50-55 inimest. Samuti esineb Vladimiri, Moskva, Jekaterinburi tööstusrajoonides kohutav laste suremine esimesel eluaastal (45-48%).¹

Pöögelmann liigub ümber nende kodanliku majandusteadlaste seisukohtade, kes väidavad väita, et kapitalismi tingimustes tööliste olukord paranevat. Ta selgitab, et mitte sellepärast ei anna kapitalistid ja suurmaamannid töölistele tööd, et töölistel sellest vase saaksid, vaid et ise vase saada. „Kapital töötab ainult oma vase pärast, kus seda ei leide, tal on tüste inimeste elu kallimull.“² Proletariaat vaenub nii absoluutselt kui ka suhteliselt. Selle tähtsuse näitab Pöögelmann, et tööliste olukord tüste „seltsuonna klassidega“ võrreldes halvenemas on muutunud. Kapitalismi ajal on tööjõu ulatus tunduvalt suurem, selle rahuldamise este varasemate aegadega võrreldes aga tänuks ei ole. Liikuväime suurendamise eesmärgil kapitalistid tegevdavad ekspluatatsioonist. Tööliste materid-
ne olukord halveneb järjest.

1 H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 385.

2 Fealsamas, lk. 379.

3 A. Kõrva, H. Pöögelmann - marksistliku majandusõpetuse väljapaistva propagandist östis, „Edasi“ m. 2, 3. jaan. 1957.

ühe tähtsa tegurina, mis halvendab töölis-
 klassi olukorda, märgib autor tööpuudust.
 Tööpuudus tekitab kapitali uuendamisest taga-
 järgel sellest, et tööstus üha suurematesse
 ettevõtetesse koguneb, mis on võimalik suure-
 maid ja täiuslikumaid masinaid kasu-
 tada, mille juures vähem töölisi vaja lä-
 heb. Tööliste arvu vähendamist piiratakse
 saavutada veel järgmisel teel: selli arvul,
 et rohkem masinaid muutseda ja tööli-
 juurde palgata, sunnitaakse olimasolevaid
 töölisi ülitraani töötama ja intensiivsemalt
 oma jõudu kasutama.¹ Töötute arvu suu-
 reb pidevalt maalt linna rändavate põllen-
 tööliste arvu redamiseks, kuidas kapitalismis
 põllumajanduses maad võetak.² Suurt kasu
 saavad kapitalistid naiste- ja lastetöö lai-
 dusest rakendamisest, kuna naiste ja laste
 töö on odavam. Suur töötute arvu väi-
 maldab³ kapitalistidel ka meeste palga alla
 suruda.

Peavadalt viitisev Pöögelmann professor
 Böhmerti, mille sisu kohalt töölistel alla
sellepärast vaesed, et nad liig palju ära

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 123.

² Sealsamas, lk. 124.

³ Sealsamas, lk. 131.

karmitavad. Pöögelmann vastab talle: „Töö-
 lised on vaesed sellepärast, et mitte töölised
 niipalju ära karmitavad, et töölisele liig
 vähe jäüle jääb.“¹ Samuti saab teada
 mitme osaliseks Malthus, kes ütleb, et „leod-
 dus“ - on suure söömala valmis saad-
 nud, millest ainult teatav osa üldalise
 osa võib võtta. Kes hiljem tulema jääb,
 sellele tuleb piduandja tulemise ära, või
 õigem, peksid seda seeläbi tegema,
 sest, et uute juundetulejate läbi nende osa
 kitsamus jääb.“² Malthuse järgi töölised
 ei pea niipalju lapsi sünnitama, kuna
 võigi jaoks ei olewat kohta ega sisse-
 tulekut. Nii soovib Malthus, et töölised
 kunstlikult oma arvu piirama hakkaksid.
 Pöögelmann ürgitab, et kõik unajad jääk-
 sid oma „leodusega“ igal sammul hätta, mi-
 teised nende jaoks ei töötaks.³ Pöögelmann
 jätkab jäuldule, et töölisele elu võidakse
 su võimaliku parandada ainult siis, kui
 majandusline edu töölisele klassi nii tupe-
 vaks on kasvatatud, et see ka poliitiline
 võimu oma vätte jätkab võtta ja siis nii-

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Peterburg, 1907, lk. 390.

² Sealsamas, lk. 402.

³ Sealsamas.

hästi majanduslikes elus uui na selle real
asumas äigustlikes korras, need uitsendu-
sed, mis teda ja üllüldist edeneemist kam-
mitsas kaiaavad, kõrvale heidab.¹

Ehuni Pöögelmann sel ajal uohati es-
le uel saasa ajaloolise uolukonna majan-
dusteadlaste uaadete uüüsis ja uida uü-
rimusi ei ole kalle endale uel selged,
uõie tema koust „Majandusteaduse
õpetus“ põhiliselt marusistlikumas luze-
da.² Peos näitab Pöögelmanni jänu-jän-
gulist uujuinemist marusistias. Pöögel-
manni „Majandusteaduse õpetus“ omas suurt
tähtsust uesti töötava rahua poliitilisel
ja resolutsioonilisel kasvatamisel. Üht-
lasi oli see teos suunatud kodanline
majandusteadlaste sissuuohtade paiges-
tamisele.

Peale uelpeal uäsitatud majandusline
tööde ilmub 1905. a. „Teataja“ uurgudel uida
Pöögelmanni artikleid, mis on püüendatud
mitmesuguste sotsiaalsete probleemide uäit-
lemisele. Artiklis „Vaeste uest hooleuandmise
mõtted“³ kritiseerib autor vaeste uest hooleuand-

¹ H. Pöögelmann, Majandusteaduse õpetus, Põltsburg, 1907, lu. 459.

² A. Kõõna, H. Pöögelmanni majandusline uaadetest,
TRÜ Toimetised, 1958, riik. 69, lu. 84.

³ „Teataja“ nr. 4, 7. jaan. 1905.

mis korraldust ja märgib, et „lõsine vaeste
 ust hooleandmine peab pöördama, et vaeste¹
 ust hooldamist üldse enam tarvis ei oleks“
 Suurt tähelepanu pöövab Pöögelmann naiste
 olukorra analüüsimisele. Artiklis „Kuhu tei-
 sed juba pöördavad“² selgitatakse naiste olu-
 korda kapitalistlikus ühiskonnas ja taab
 näidata teistest riividest emade ust hoold-
 amise kohta. Autor kirjutab, et kapitalismi
 ajal naiste töö laialdane kasutamine ei
 anna naistevahvastele enam aega ega rahu-
 selle ülesande täitmiseks, „mis loodus neile
 sugu edasilataamiseks peale pannud.“³ Sa-
 mas astub Pöögelmann välja vallasema-
 de vaitses.

„Teataja“ lisab, et „Töö“ on loomud mitmed
 Pöögelmanni artiklid, milles autor analüü-
 sib töölise olukorda ühes või teises riigis ja
 kirjeldab ametiühingute tegevust Jaapanis,
 Inglismaal ja Saksamaal. „Ametkonnad pe-
 vad riigi ja kogukondlike valitsuste ko-
 huses töölisele toetust anda, kui need il-
 ma töötä on jäänud.“⁴ Pöögelmann nõustab
ametiühingute osatähtsust võitluses töölise pa-

1 „Teataja“ nr. 4, 7. jaan. 1905.

2 „Teataja“ nr. 31, 14. märts. 1905

3 Sealsamas.

4 H. Pöögelmann. Ametkonnad ja tööpunduse noste
 viivitamine. „Teataja“ 1905. a. nr. 83 lisalht. Töö, lk. 19.

remate elutingimuste eest ja rõhutatud nende
loomise vajadust. Ühtlasi mõistab ta töolis-
ühendustes nõimsat klassiteadlikkuse kasva-
tamise vahendit.

Peale „Peataja“ oli Pöögelmannil side-
meid ka teiste eesti ajalehtedega. 1905. a.
kevadil sai Pöögelmann Hiliembachilt
kirja, milles viimane palub midagi kirju-
tada albumi jaoks, mida ta jõuluku-
töölistele välja tahvat anda.¹ Pöögel-
mann saadabki artikli „Ajad ja arva-
mised - muutuvad.“ Nimetatud artikkel on
pühendatud ajaloolise materialismi seisuko-
hade propageerimisele. Autor selgitab siin
lihtsalt ja arusaadavalt mõningaid
marxistliku filosoofia põhinõusid. Ar-
tiklis näidatakse, et ühiskonna materiaal-
se baasi muutumisega muutuvad ka ideed,
teooriad - nagu määratu suur pealisehi-
tus. Suga... iga vaimuolu - selle hulgas
ka usuline osa - on oma aja sündmus,
oma aja elutingimuste ja nimelt selle aluse
- tööstuseviisi - üli.“² Pöögelmann peatub
kapitalismi arengu juures, näitab, kuidas

¹ H. Pöögelmann, Johan Hiliembach ja ta luteri „Klassi-
nõitlus“, 1928, nr. 96-97, lk. 29-30.

² H. Pöögelmann, Ajad ja arvamised - muutuvad,
„Edasi Tööliste jõulualbum“, 1905, lk. 6.

tööstuse areng tõi kaasa ka teaduse arengu. „Endise usulise uimuse asemel arvatakse nüüd loodusteadused ülesse; nähti, et inimene loodusvärges (loodusjõude s.t.) tundma õppida, neid koguni juhtida ja valitsedaagi võib.”¹ Peagi hakkasid kapitalismi arenguga ilmuma ka tema vastuolud. Arenes töölislask, kes aegamööda kodanluse vastu tõusis. Autor selgitab, et nii kuidas on erinevad nende klasside elutingimused, nii on lugu ka nende klasside vaimueluga. Kodanluse olidema ideede tõusu ja languse periood. Protestantidel on oma ideede maailm, mis tuleneb ta olemusest kapitalistlikus ühiskonnas. Töölislaski ideed seisavad risti vastu kodanluse omadele. Artiklis näitab autor, kuidas usk on aland valitseva klassi teinistuses. Uus üri ideelist relva kasutas varem aadliklask kodanluse vastu, mille tagajärjel osa kodanlusest viiakse selja poole. Nüüd on kodanlus ise hakanud tupe otsima usust, et seda kasutada protestantide pimestamiseks. Ühtlasi suureneb

¹H. Pöyzelmann, Sjäd ja armuised - muutuvad, Edasi Töölise jõulualbum, 1905, lk. 7.

niid nende tööliste arv, kes viimale sly'a
 pöörab. Varem hoidsid usunõuamitsas töö-
 tavad rahvast ühelt poolt lootus jumalale,
 kes pidi kindlustama tulevikus parema elu,
 teiselt poolt kartes loodusnähtuste es.
 Kapitalismi ajal peab tööline ise enda
 eest täielikult hoolitsema, tal pole enam
 kellelegi loota. Nii hakkas kaduma usk
 jumalasse. Väheses inimeste kartes loodus-
 nähtuste es, kuna paljudele küsimustele
 andis niid vastuse arene loodustea-
 dus.¹ Töölised on hakanud arv saama
 ühiskondlikest jõududest, seega „hüda ja
 viletsus ei ole nende silmas enam mõne
 üleloomulise võime saadetus.“² Kirin, tee-
 tudes kodanusele ja piides neid ainult
 poolt taetada, sattub vastuolule proletari-
 aadi huvidega ning sellepärast on täiesti
 loomulik, et „...rahvaalass viimale sly'a
 pöörab, seda enam, mida sikhindla-
 maks ja intellimmaks klassisõitlus
 lähleb.“³

1905. a. lõpetas Pöögelmann Lipsigzi kaubaa-
 dusülikooli II järgu diplomiga (magna cum laude).⁴
 1 H. Pöögelmann, Ajad ja arvamised - muutuvad,
 Edasi Tööliste jõulualbum, 1905, lu. 14.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas, lu. 15.

4 H. Pöögelmann (autobiogr.), Postimus 1857-1907, 50 aastat
 kestust mälestuseks, Tartu, 1909, lu. 226.

Pagasi kodumaale jäidis Pöögelmann 1905.a. oktoobris haitud marksinistina ja meendumud revolutsionaarina. 1905.a. novem-
ber ja detsember olid revolutsiooni kõrgpunktis Eestis. Jõudnud Tallinnasse, hilitas Pöögelmann täie energiaga revolutsiooni-
lisse liikumisse. Ta astus sinna kohe VSDTP liikmeks. Pöögelmannile uue haitud mark-
sinistile tegi VSDTP Tallinna Komitee üles-
andeks töötavate masside revolutsiooni-
le teadlikkuse tõstmise. Pöögelmann
astus tööle „Teataja“ toimetusse. VSDTP
Tallinna Komiteel ei olnud tol ajal oma
häälekandjaid. Peetis nõuete: võtta „Teataja“
üle ja muuta ka Tallinna Komitee hääle-
kandjaks. Seda nõuet taotas ka Pöögel-
mann ning toimetus esitas ka K. Pätsile
ühise ultimatumi, milles nõuti, et aja-
leht hakataks välja andma revolut-
siooni huvides.¹ K. Päts ei tahtnud jär-
gi anda, kuid salu „Ornigateli“ töölini tuli
toimetusse ja Päts oli sunnitud lubama
avaldada „Teatajas“ sotsiaaldemokraat-
likke artikleid. Järgnevat „Teataja“ numb-
rites ilmuski teateid ja artikleid, mis olid

¹ H. Maasberg, H. Pöögelmann 1905.-1907. a. revolutsioonis, TRU Toimetised, 1960, nrk. 87, lk. 155.

kirjutatud NSDTP Tallinna Komitee nimel
 ühi kaardisel. Neist suurem osa oli Hans
 Pöögelmanni sulest.¹

Neis artiklites käsitleb Pöögelmann väga
 mitmekesisel ja tähtsail revolutsiooni-
 se võitlusega seoses olevaid küsimusi. Pöö-
 gelmann uskus rahva jõusse ja revolüt-
 siooni võidusse ning tema artiklid sti-
 tutasid ja aktiveerisid rahvakulki.

Artiklis „Vallad tõusevad“² käsitleb Pöö-
 gelmann revolutsioonilise liikumise levikut
 talurahva hulgas. Ta kirjutab, et põllu-
 harrajate ringkonnad on võige viimased
 suurematel liikumistest osa võtma ja
 taab selle põhjuseks väimeapidamise
 viisi. Siid aegamööda hakkab ka põllu-
 harrajate ringkonnas uusi tuuli puhuma.

„Sui ilmus 17. oktoobri manifest, leidis
 ta juba siin ja seal kohedat mulda.“³
 Pees kokkuvõtteleid talurahvaliidumistest val-
 dades, käsitleb ta seda liikumist kui kogu
 talurahvaliidumist terminina, kuid samas
 uutsub üles sulaseid ja maataamehi orga-
 niseeruma ja oma nõudmisi esitama.

¹ H. Hoosberg, H. Pöögelmann 1905.-1907. a. revolutsio-
 nis, TR'i Täimekirjad, 1960, nrk. 87, lk. 155

² „Peataja“ nr. 245, 14. nov. 1905.

³ Sealsamas.

Artiklis turase näitid valdade usli- ja
 täisnõgude tegemise kohta: nii on ühenda-
 tud Kärre - lile valla täisnõgu 31. artiklil
 otsustanud nõustada vallavalitsust tge-
 ma etupanemise valla kooliõpetajatele, et
 nad esimeses klassis ainult emakult tar-
 nitaksid, järgnevas klassides vene kult
 ainult õppainena õpetaksid, ümra ema-
 kul õppekulus jääs.¹ Teised vallad
 on kooliajast veelgi vaegemale läi-
 nud. Nii on Kärre ja Soosaare valla
 peremhed streikima hakkanud tudessil-
 tanise pärast ja on otsustanud seda
 tööd mitte enne teha, kui ka mõisnikku-
 dele tud vastavalt maa suurese järgi
 välja on nõõdetud.² Suurt tähelepanu
 pöõdatakse artiklis Rae vallavalitsuse
 ringkirjale, milles teisi valdasid uut-
 sutakse üles ühiselt tööle osuma maa
 omavalitsuse ümberkorraldamise alal.
 Pöõgelmann rõhatab, et vallad peaksid
 võimalikult ruttu nimetatud ülesmõõtet
 tähele panema ja endid tulevaste nõõte-
 te vastu ette valmistama - sest ilma nõõ-
 lusest ei ole midagi nõõta.³

¹ H. Pöõgelmann, Vallad tõõsuwad, Teataja n. 245, 14. nov. 1905.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

Pöögelmann juhib tähelepanu sellele, et talupojad peavad väga tähtsana omapoolsed ettepanemused ja nõudma nende vastuvõtmist suurpeenestelt. Nõudmistega taga peavad seisma võimalikult laiad ringkonnad. Pöögelmann soovib valdada oma aseriikade valimisel senistest viisastest piiridest väljuda ja Rae valla esimehel üldiste vallaliikmete koosoleute peale taetuda. Ühtlasi soovib autor maapiidajatel ühendusse astuda maapolitikaadiga, kes samuti valmistub oma nõudmistega väga astuma. „Vallad tõusevad - aga osame nad täusmisel vahadusevalgust tarvitada ja igapäevaste kodude piirist kargemalt vaadata”,¹ kirjutab Pöögelmann.

Pöögelmann jälgis pidevalt liikumist rahvakooli demokratiseerimise eest ning mõistis seda kui lahutamatu osa kodanliku - demokraatlikust revolutsioonist. Artiklis „Kool ja usinõpetus”² märkis autor, et „üldises arendusmõttes ei seisa rahvakooli korraldamise küsimus mitte viimasel astmel ja ei nõigi seista”.³ Suurt tähelepanu

1 H. Pöögelmann, Vallad tõusevad, „Teataja” nr. 245, 14. nov. 1905.

2 „Teataja” nr. 246, 15. nov. 1905.

3 Sealsamas.

pöönatasse artiklis usuõpetuse õpetamisele ja näidatasse, et usuõpetus koos kiriku-
lauludega võtab koolis enda alla võige
rohkem aega. Peale selle on usuõpetus
ainukeseks õpilaste maailmavaate kujun-
dajaks. „... selle vaudu on meie rahva-
kool ikkagi kiriku ja selle lähi võige
tagurdisemate ringkondade väpa alla
jäänud.“¹ 17. aprillil 1905. a. kehtestati Vene-
maal usu- ja südametunnistuse vaba-
dus, st. et usk on nüüd igäike eraso-
jaks tunnustatud. Autor selgitab, et seda
radust ei saa tegelikult rakendada
seni, kuni usuõpetus koolides sundusti-
kuss õppeaines jääb. Pöögelmann teeb
järelduse, et „...südametunnistuse vabadus
sunduslike usuõpetuse kõrvaldamist nõuab.“²
Autor selgitab lähemalt usuõpetuse õpetamise
vajalikkust ja näitab, et need õpetused
mitte mingisuguse jumala poolt ei ole antud,
vaid tulenevad inimuste äärmiselt made-
last traditsioonist, mida valitsevad klassid
osavasti on ära kasutanud. Need mõ-
dumudaja usudogmad on praegusele arene-

¹ H. Pöögelmann, Kool ja usuõpetus, Teataja nr. 246, 15. nov. 1905.

² Sealsamas.

mud teadusele liig kitsaks jäävad. Paljud
 kaasaja usuliõpetajad on ise ateistid ja
 peavad õpetama seda, mis nende endi
 vaadete ja arvamustega usuvõlas ei ole.
 Ka nende näidete põhjal nõuab Pöögel-
 mann sundusliku usuõpetuse vastanüst
 koolidest, ta läheb isegi kaugemale ja
 püstitab küsimuse: „kas isegi vabataht-
 lik usuõpetuse õpetamine rahvaüks-
 ja ajaüksus on?“¹ Püüdes rea sassa-
 teadlaste arvamustele ja lausumaa õpetajate
 ajalike materjalidele, näitab Pöögelmann,
 et väide, nagu oleks usuõpetus rahvaüks-
 us vajalik võlbluse vastutamise ahin-
 na, on ainult sõnes sõnavõlus.² Pöögel-
 mann viitab, et „võlblised vaated ja arva-
 mused ei kujune mitte selle järel, misru-
 sed kellegi usu põhjusõpetused on, vaid au-
 das üleüldise haarduse ja edenemise järg-
 seda tavalisemas teel.“³ Autor märgib, et võlb-
 lised vaated kasvavad välja klassisus-
 kohast ja kujunevad klassipoliitika järel.
 Nii on töölisklassil teistsugused võlblised
 vaated kui kodanluse, peameestel teistsugused

¹ H. Pöögelmann, Keel ja usuõpetus, „Teataja“ m. 246, 15. nov. 1905.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, „Teataja“ m. 247, 16. nov. 1905.

uni sulastel.¹ Kõlblised vaated on kultuuri areenimisega muutunud, paranevad, kuna usudogmad on säilinud sellistena, millistena nad kunagi aastasadu tagasi on tekkinud. Seega ei ole siinuis neid vaugel aja kõlblisi vaateid, mis meie ajale, eriti lastele arusaamatud ja võõrad on, meie koolides kõlblise kasvatuse aluseks pidada.²

Pöögelmann kirjutab, et paljud kasvatusteadlased peavad usuõpetust koguni kõbluse languseks, kuna ta põhimõtted ei ole tegelikult eluga kooskõlas ja sellepärast kasvatavad nad silmakirjalikkust.

Kokkuvõttes märgib autor, et usuõpetus ei ole koolides barnilik ega ka soovitatav-
 usuõpetus peab rahvakoolist välja jääma.
 Usk peab jääma eraajaks ja kiriku
 uni selle eraaja koosdava kokkuvõtte -
 raasutuseks. Alles siis saab kool vabane-
 reda kiriku mõjilt ja siis on võimalik
 koolides plaanimindlat ja ajavohast
 kasvatustööd teostada.³

Mõni päev enne nn. finantsmanifesti

ilmumist kirjutas Pöögelmann artikli „Raha

1 H. Pöögelmann, kool ja usuõpetus, „Teataja“ nr. 247, 16. nov. 1905.

2 Sealsamas

3 Sealsamas, „Teataja“ nr. 248, 17. nov. 1905.

asjus, milles autor juhib tähelepanu raha
 osatähtsusele vaasaege ühiskonnas. „Raha
 on praegusel ajal ühisele hing; puudub ta,
 siis on seltskond jäetud, rannetu uha.“¹
 Samas analüüsib ta Venemaa rahandus-
 likku olukorda. Majandusliku maha-
 jäämise tõttu ringerdab Venemaa juba
 aastaid rahapuuduses. Alates juba ra-
 handusministri Vöschnegradski² ajast iga
 aasta ulatub üljääki näidatuse,
 on Venemaa tegelikult suures nõlgades,
 mis on kasvanud juba 7-8000 miljoni.³
 Nii sõltub Venemaa majandusliku areng
 väliskapitalist. Riigi ülalpidamiseks
 on taarivalitsus sunnitud tegema jär-
 jelt uusi välislaene, mille nõrged potsen-
 did lasuvad raske koormana töötava
 rahva õlgadel. Autor märgib, et Venemaa
 sisab juba lähemal ajal rahakriisise-
 es. Massid jätkase maksmata. Rah-
 vas on hakanud raha hoimassadest ja
 pankadest välja võtma, kartes, et valitsus
 ei ole võimeline raskest rahanduslikku
 olukorda parandama. Pöögelmann näitab,
 et seeja etendab raha tähtsat osa ka maal.

1 H. Pöögelmann, Raha asjus, „Teataja“ n. 252, 22. nov. 1905.

3 Sealsamas.

2 Vöschnegradski oli rahandusminister Venemaal
 1888-1892. a, kostas äärmiselt reaktiivseid
 taarivalitsuse poliitikat.

guses liikumises. „Rahapüüdes on uus mõ-
 jukam revolutsiooni alinõu, mis valitsust
 ühelt poolt seda karedamaid alinõusid
 tarvitama sunnib, et rutemini „rahu“ jä-
 lule seada, teiselt poolt aga ka seda en-
 nem valitsust järel andma sunnib, kui
 revolutsionääride seisukoht kindlaks jääb,¹
 viiatab autor. See artikkel näitab, et
 Pöögelmann tundis hästi bolševist
 revolutsioonilist viiandust, samuti Lenin-
 köid, millede sihti analüüsiti Venemaa
 majandusliku olukonda, eriti vatas-
 traafilist finantsolukonda.

Õiged marksistlikud seisukohad ilmal-
 vad Pöögelmannil 1905. a. revolutsiooni
 iseloomustamisel. Nii näitab ta artiklis
 „Sotsiaaldemokraatia ja sotsiaaldemo-
 kraadid“² bolševistlikult nii partei orga-
 nisatsioonilisi kui ka taktikalisi küsimu-
 si ja selgitab vene revolutsiooni erinevust
 varem toimunud uodanlikest revolutsio-
 nidest. Pöögelmann näitab, et vene revo-
 lutsiooni juhiks ja hegemonias on poli-
 tariaat, kel on oma kindel poliitiline partei.

¹ H. Pöögelmann, Raha asjus, „Teataja“ m. 252, 22. nov. 1905.

² „Teataja“ m. 254-255, 24.-25. nov. 1905.

Sel parteil on „kõigi teiste klasside vaa-
detest lahkumisev ajalooline ilmavaade
ja selle ilmavaate peale rajatud kindel
põhjusmõtteline programm on.“¹ Kures esile
Vene revolutsiooni erinevusi Lääne - Euroopa
revolutsioonidest, märgib autor, et Prants-
susmaal 1789.a. revolutsiooni ajal töölised
sõnnisid uodanluse sahas ja valasid oma
verd uodanluse eest, Venemaal vastu-
pidi — revolutsiooni juhtis on proletari-
aat ja „uodanikeude ringkonnad oma
lippudega enam-vähem tööliste ligida-
le hoida püüavad.“² Pöögelmann nõistis,
et uodanluse püüdis töörahva nõitluse
alul oma suuremaid järeldusi taari-
valitsuselt välja pressida. Esimesena
estikeelses trükisõnas kirjutas Pöögelmann,
et: „Venemaa revolutsioon on oma siinpo-
lest Lääne - Euroopa revolutsioonidest nii-
palju ees, kui palju ta neist aja pedest ta-
ha on jäänud.“³ Näidates Vene proletari-
aadi juhtivat osa revolutsioonis, paljas-
tab autor samal ajal Vene uodanluse vake-
paukust ja nõrkuust. Ühtlasi paljastab

1 H. Pöögelmann, Sotsiaaldemokraatia ja sotsiaal-
demokraadid, „Teataja“ nr. 254, 24. nov. 1905.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

autor Eesti kodanuse liidrite piirdlusi
 kinni võtsida klassivastuolusid Eesti
 rahuses. Ta selgitab lakuminekuid end
 sotsiaaldemokraatideks nimetanud Eesti
 föderalistide ja tõeliste sotsiaaldemokraa-
 tide vahel. Need lakuminekud olid ka
 varem olemas, kuid eriti teravalt ilm-
 nesid nad revolutsiooni käigus. Niiid
 hakkasid „avalikult sibilikumad piiri-
 ded nähtavale tulema, hakkasivad seni-
 ses ühises voolus üksikud värvid en-
 did kaastlastest eraldama ja oma sugus-
 te külge liituma.“¹ Teravalt kritiseerib
 autor Eesti föderaliste,² kes pärast 1905.a.
 antaakrimanifesti aktiveerisid oma te-
 gerust ja piirdsid igati suurendada
 oma nn. Eesti Sotsiaaldemokraatliku
 Peoliste Partei (ESDTP) liikmete arvu. Au-
 tor on seisukohal, et tööliklassi revo-
 lutsioonilise võitluse juhtimiseks on partei
 peatingimused tema ideeline ühtsus ja
 tugevus ning lähtumine tööliklassi hu-
 midest, mitte aga partei liikmete suur arv.
 Artiklis paljastatakse Partei sotsiaaldemo-
 kraate, kes võtsid oma parteisse kodanuse
 12. Pöögelmann, Sotsiaaldemokraatia ja sotsiaal-
 demokraadid, „Teataja“ nr. 254, 24. nov. 1905.

² Föderalistid taotlesid partei ja tööliklassi organi-
 seerimist rahumole järgi; föderatiivsel printsiibil.

maailmavaate pooldajaid ja näidatakse, et see nõrgestab parteid ja ühtlasi lõhestab sotsiaaldemokraatliku liikumist Eestis.¹

Eesti föderalistid hakkasid tegutsema valdi VSDTP-st. Nii VSDTP Tallinna Komitee otsustas Kõnissoni eduvaikseks poole organiseeritud rahvaarmee koosseisust osa võtta, siis otsustas Partei ESDTP osanond seda koosseisust loovutada ja otsus üles ka töölisesest koosseisust mitte võtta.² Nii töötasid föderalistid tegelikult VSDTP vastu ja kasutasid ära kõiki vahendeid tema mustamiseks. Nad püüdsid näidata üsti tõrvaival, et VSDTP Tallinna Komitee töötab käsikäes voodanlastega, kuna nende artiklid ilmuvad voodanlaste ajalehes „Teataja“. Täpselt föderalistide teguviis siis rahvaarmee seadusse.

23. novembril 1905. a. hakkas ilmuma ajaleht „Vabadus“, mida andis välja ESDTP Tallinna Komitee. Esimese ja tegelikult ainsa numbril ilmumise puhul kirjutas Pöögelmann artikli „Vabadus“, milles

1. H. Pöögelmann, Sotsiaaldemokraatia ja sotsiaaldemokraadid, „Teataja“, nr. 255, 25. nov. 1905.

2. H. Moosberg, H. Pöögelmann 1905.-1907. a. revolutsioonis, TRi Toimetised, 1960, nr. 87, lk. 168.

ka veelgi kritiseeris föderalistide tõhestavat tegevust. Autor märgib, et „Vabaduse“ toimetajad on sotsiaaldemokraatia mõtteid ainult läbi väravapölvade muusutada saanud ja sellepärast teuvad nad ainult „reisiseid sõnakõlase“, selgitamata konkreetsed sotsiaaldemokraatia ülesanded.¹ „Teataja“ meeskondel paljastas Pöögelmanni ka tsaarivalitsuse ja baltiaadli vahelkonda. Ta näitas, kuidas revolutsiooni paraliiseris väimukandjad, kes alitult revolutsiooni ees vastasid pea ja hakkasid teinteist siüidistama revolutsiooni põhjustamises. Nii siüidistas baltiaadel tsaarivalitsust, et see oma venestamispoliitikaga oleval põhjustanud revolutsiooni puhkemise.² Pöögelmann annab revolutsiooni tekkimisele marksistliku põhjenduse. Ta võrdleb revolutsiooni maruhaoga, mis tärkamud lõkke ühe silmapilguga määratu suureks tulemereks paisutab, kuid ühtlasi loob ka: „Tuli ei saa seal, kus selleks vajalikku materjali ei ole, laiali laguneda, ja ka revolutsioon ei saa seal maad võtta, kus tal sellekohased el-“

1 H. Pöögelmann, Vabadus, „Teataja“ nr. 256, 26. nov. 1905.

2 H. Pöögelmann, Balti vananemine ja revolutsioon, „Teataja“ nr. 268, 10. det. 1905.

tingimused muuduvad, kus keda ajaloosised olud ette ei ole valmistanud."

Pallinna Komitee ettepanekul pidi K. Pöögelmann koostama uueks aastaks "Teataja" ülevõtmise juhtkiri, kuid sõjaseisukorra väjakuulutamisel Pallinnas ja Haigumaas kannas takistasid selle ülevõtmise elluviimist. 10. detsembril 1905. a. sõjaseadusega "Teataja" suleti.

Kuna VSDTP Pallinna Komiteel oma häälkandjate ei olnud, siis ei saa VSDTP Pallinna Komitee siiski lugeda kodanliku ajalehe kasutamist oma seisukohtade ja artiklite avaldamiseks, sest need artiklid sisuliselt pooldasid revolutsiooni ja utsusid rahvakuulni võitluse. Peagi muutus kodanliku ajalehe "Teataja" üldine ilme 1905. a. lõpul demokraatlikumaks, sest revolutsiooni käsupeeriaadil ei saanud K. Pätts avaldada "Teatajas" kõrvakva revolutsioonilise liikumise vastaseid väjendusi, kuna kaimetus pooldas revolutsiooni. Sellepärast püüdis "Teataja" olla maksimaalselt objektiveerne konkreetsete sündmuste kirjeldamisel. Ehkki VSDTP Pallinna Komitee ja Pöö-
1 K. Pöögelmann, Balti vanameelsus ja revolutsioon, "Teataja" m. 268, 10. det. 1905.

gelmann said lähinest aega kasutada „Tea-
 taja” oma seisukohtade ja aktiivita anal-
 domiseks, kuid ka sellega jäuti ära teha
 tänuväärne töö Eesti töölislaste tead-
 likkuse tõstmisel. „Teataja” toimetus töö-
 võimal rakendus Pöögelmann aktiivselt
 ka parteilisse organisatsioonidesse Tallin-
 nas, Tartus ja maakondades. Novembri
 lõpul võttis ta osa rahvaesindajate üle-
 maalisest koosolekust Tartu üliõpiliste au-
 las ja oli selle koosoleku tegevjuha-
 taja. Pöögelmann omas siin tähtsat
 osa koosoleku revolutsiooniliste resolutsi-
 onide koostamisel. Resolutsioonides mit-
 suti rahvast kaarivalitsust muutama
 ja revolutsioonilisi omavalitsusi (komi-
 teed) moodustama.¹ Tähtis usk reso-
 lutsioonides oli naaüksimisel, milles kas-
 tanteviti, et „...kõia naa raju kõia mudai
 tarbeajade valmistuse alinsid terne selts-
 konna ühiseus omaduseks saab.”² Aula-
 koosoleku kaotles mõisnike maavalduse
 püramist ja nende ussõiguste kaotamist,
 kuid ei nõudnud eramõisate konfiskeerimist
 Selles avaldus talurahva demokraatia püramist.

¹ Eesti NSV ajaleht, II kd., Jenu. 1963, lk. 394.

² Sealasamas.

Aulaneesalemi otsustel oli suur tähtsus
 mäsataöoliste ja taluparjade revolutsiooni-
 liste jäändude mobiliseerimisel.

Nii revolutsioonielset perioodil kui
 ka tormilistel võituspäevadel ei unusta
 Pöögelmanni luulet. Ka Pöögelmanni
 luules nagu muuski tema tegevusestun-
 gib esile, alates juba 1904.a. peale, uus
 elutunnetus. Kui varemalt aastal Pöö-
 gelmanni luuletustes kajastusid õnnetsingi-
 se teed rahuliku töö ja ülesõutu unista-
 mise kaudu, siis nüüd usuvad luule-
 kaja usk revolutsiooni vahastavasse
 jäusse. 1904.a. ilmus Pöögelmanni luule-
 tus „Ei soovi ma kannet“, milles autor
 kõneleb luule uutest ülesannetest. Autor
 kõneleb enda ümber ohkeid ja vaakeid,
 näeb viletsust ja häda. Luuletaja mõis-
 tab revolutsioonitorni lähenevist ning
 ka tema rinnus läöb mässama sehitund-
 matult tuuneti meri:

„Mul täusevad rinnust siis ägedad hood,
 kal mässul on tundumste meri,
 see vihutab ülesse vänegad usod,
 ja uumaks, ni uumaks läöb meri.“¹

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, Tallinn, 1957, lk. 37.

Ollis käis usitlustuld, ei palu ta karu-
emalt enam õrna kaanult, vaid piase tuli
vanarit ja välguusolt.

„ Ei soovi siis kaanult ma Väino väest,
mil uuled on õrnad ja kellad,
vaid väljud ma ahmaksin Uuu väest
ja Pikkerilt põravad rattad... ”¹

Lähenevat revolutsiooni kajastab Pöögl-
mann ka luuletuses „Kevadituled“ Autor
nõndleb siin saabuvat revolutsiooni kevad-
toorni puhkemisega. Luuletuse algul on
huvitavalt kirjeldatud kevadtuulte är-
kamist ja paisumist:

„ Nad tõusevad idast ja läänest
ja põhja ja lõuna poolt,
nad sõnavad kasa ja raskelt,
ja heeg nagu tuld viisius heolt. ”²

Lõpuks paisuvad kevadtuuled uohisevaas
mõnus, mis purustab tult vana pehmeid
ühisnõunauorra.

¹ H. Pööglmann, Luuletused, Põlv. 1957, lk. 37.

² Sealsamas, lk. 59.

"Ja edasi vajub see laine -
jänd põnes tal paisumas nell,
ta punustab müürid ja vallid,
ei tornidai püsi ta tul." ¹

Luuletuse viimases salmis on kirjita-
tud uue ühiskonna saabumist.

"... siis hooval uui vagune väärin
õrn tundmus üle maa
ja unelatab: kevade õues!
Kõnn ilmale toonud on ta." ²

Isarismi paratamatut hävimist ja
revolutsiooni võitu kajastab autor luule-
tuses "Hanged". Suure meisterlikkusega loob
autor siin huvitava võrdluspildi võim-
usinsa talu valitsemisest. Mõnigi word
uemas usit ja õhus oli tranda kevade-
hingust, kuid kirdetulest uskuva hja-
tud hanged lamased oma jänes ilus
ja misti ei suutnud neile ka hju-
tuma.

¹ H. Pöögelmann, Luuletused, Tln. 1957, lk. 59.

² Sealsamas, lk. 60.

"Luid hangedevald jäi uhkesti üles
ei väärunud nõime tal päikesel helu,
ta hoi see sätendas kiirtules,
uni kaanaks uuldrooni ta nõidukalt peas.¹

Lõpuks sunnib nõimas kuudraju hanged
kaganema.

"... ja aegade äärde, kus hangedeuio
on valitsend püva talve äö,
jääb jälle aimult uord musta nõntsa -
rannuks tärkavale haljale murule.²

Revolutsiooniperiaodi luuletustest võidak
lugejate tähelepanu „Langevate mälestuseks“;
mis on pühendatud Vene-Jaapani sõja ohv-
ritell. Autor tunneb kaasa emade ja nais-
te leinale, kellede pojad ja mehed raisati
mõttetusse verevalamisisse. Samas avaldab
autor miha ja põlgust täitmatute ahnit-
sjate vastu, kellele ei saa ialgi millalt
nõõrastest maadest ja varadest. Siigavale
leinale ja valule annab Pöögelmann re-
volutsioonilise laipenduse.

1 H. Pöögelmann, Luuletused, Tln., 1957, lk. 61.

2 Sealsamas, lk. 62.

"Tulest ja verest, mis üles keerutas uohutav torm,
 tulest ja verest, mis lainetab murega üle maa,
 tulest ja verest saab vabastav ingel!"¹

1905. a. aprillis ilmus "Postimehes" 8. Suutsu
 pessimistlikku lülitust "Needmine". Pöögelmann
 vastas sellele lülitusega "Needjale", mis
 oli täis optimismi ja tulevikku usku pare-
 masse tulevikku. Autor utsus unistajaid
 astuma välja varjuriigist ja astuma võit-
 lejate ridadesse.² Lülituses "Kus on nad
 nüüd?"³ teeb autor etteheiteid neile lüli-
 tajaile, kes ei kuule tormi uutset ja hui-
 tavad endiselt õrna viit.

"Kus on nad nüüd, kui tundevõimsal tülil
 on tormis sülitada südameid,
 on tormis õhutada julgust, jõudu
 ja leigias hõõgutada sädemid?"⁴

Hans Pöögelmanni hindamatuis teoses
 on sel perioodil tähtsamate revolutsiooi-
 liste laulude tõlumine vesi kuld. Nii an-

¹ H. Pöögelmann, Lülitused, Tln. 1957, lk. 65.

² Sealsamas, lk. 66.

³ Sealsamas, lk. 67.

⁴ Sealsamas.

dis ta 1905. a. maipühadeks tööliste „Marsel-
jeesi“¹ estikeelsed sõnad. 1906. a. tõluis ta esti-
kelde „Internatsionaali“² ja „Värsavjanna“³. Pöö-
gelmanni tõlked on hästi õnnestunud ja pi-
sima jäänud tänaseini.

Pöögelmanni resolutsiooniperioodi lue-
lutused, nii nagu tema artiklidki, on si-
titavad ja innustavad rahvast usit-
lusse vabaduse ja õnne eest.

---

¹ H. Pöögelmann, Suuletused, Pln. 1957, lk. 71-72.

² Sealsamas, lk. 74-75.

³ Sealsamas, lk. 73.

LÕPPSÕNA

Hans Pöögelmann kujines tuntud
ühiskonnategelaseks juba nooremud sa-
jandi lõpul. Pööstades õpetajana Vits-
järvel, hiljem postiametnikuna Vilyan-
dis ja seejärel „Postimehe“ toimetuses,
nõttis ta aktiivselt osa vassusseltside
tegevusest, asutas laulukoori ja näite-
ringe. Suurt huvi tundis Pöögelmann
rahva elu vastu ja püüdis igati kaasa
aidata rahva kultuuriarene tõstmisele.
Pehes kaastööd ajalehtedele, kirjutas Pöögel-
mann artikleid ja luuletusi rahva elust,
kuid tema tolleajased kirjutised kannu-
tasid väikekodanliku maailmavaate all.
Pöögelmann ei elanud tal ajal tuttav maks-
sismiga ja sellepärast ei osanud ta raha
ühiskonnas valitsevate perekde põhjusi ning
ühiskonna edasise arengu teed.

„Peataja“ juures töötamine avaldas
Pöögelmanni maailmavaate arengule prog-

ressiivset osa. Seid uut maailmavaadet tal siin veel ei kujunenud. Tä ei mõistnud veel proletariaadi ajaloolist osa kapitalismi uuutamisel.

Pöördepunktiks Pöögelmanni maailmavaate arengus said õpingud Leipzgis, tutvumine Marxi - Engelsi teostega ja otsene kokkupuutumine tööliste klassi revolutsioonilise liikumisega. Marxi teoste süstemaatiline läbitöötamine kujundas Pöögelmanni marksistliku maailmavaate. Pöögelmanni meenus Marxi õpetuse ainuõigsus. Sõjalikult kindlustus see meendumus 1905. revolutsiooniperioodil. Kulnud 1905. a. sügisel kodumaale, pühendas Pöögelmanni kõige oma jõu ja energia töötava rahva teadlikkuse tõstmisele.

Selle perioodi majandusalaad töö ja sotsiaalseid küsimusi käsitlevad artiklid ilmutavad Pöögelmanni marksistliku maailmavaate kujunemise protsessi, tema järva-järgulist jõudmist marksismi järgiindlatle positsioonidele.

Pöögelmanni oli meendumus töörahva võidus, sellepärast ei heidutunud teda 1905-1907. a. revolutsiooni lüüasaamine.

Na jätkas endiselt oma publitsistlikku tegevust. Tema sõna oli võitlev ja kõõv. Oma artiklites kutsus ta Eesti proletariaadi seondama oma riidu võitlus klassilähin. gutas. Pöögelmann kasutas eskuslikult esimese revolutsiooni kogemusi ka oma järgnevas võitluses Eesti töörahva vabastamise eest.

Revolutsiooni pealtungimisel läks Pöögelmann põranda alla. 1905.a. lõpul ja 1906.a. algul viibis ta partei ülesandel Nižn. dimaal. 1906.a. jaanuaris lahkus Pöögelmann Eestist, siirdudes Nižni-Nowgorodi, kus töötas kaubanduskursuste õpetajana. Seal siirdus ta Eesti balseenike võitluse tagasi Tallinna ja hakkas kaastööd tegema demokraatlikule ajalehele "Sõnned", ihtlasi oli Partei Inimene ajalehe "Homoni" toimetajaks. Samal ajal töötis partei ülesanded II Riigikogu valimiste ettevalmistamisel. 1907.a. veebruaris juhatas Pöögelmann Terijanis VSDTP bestimaa organisatsioonide konverentsi.¹ 1907.a. oli ta sunnitud emigreeruma. Pöögelmann elas Pariisis ja Londonis. 1908.a. oktoobris tuli

1 R. Hojau, H. Pöögelmann, Revolutsiooni lipuvangid, 1. kd. Tallinn, 1962, lk. 120.

Eestisse tagasi. Võttis energiliselt osa töölisliikumisest, aidates ametiühingute ajakirja "Töö" väljandmist. 1909.a. Pöögelmann vangistati ja saadeti Siberisse asumisele. 1911.a. põgenes ta Ameerikasse, kus asus Linda Jürmanni asemel Ameerika eestlaste häälekandja "Uus Elm" toimetajaks.¹ Tema juhtimisel muutus "Uus Elm" revolutsiooniliseks ajaleheks. 1917.a. pärast tsarismi kukutamist siirdus Pöögelmann tagasi kodumaale, kus ta lülitus täiel energia-ga nõiduskeerisesse.

Pärast suurt Sotsialistlikku Oktoobri-revolutsiooni töötas Pöögelmann parteitöötajana mitmetel juhtivaltel postidel. Kui saavutati 1918.a. okupatsioonid Eesti, evakueerus Pöögelmann Soome wande Petrogradi, kus töötas Rahvasaadete Rahwakomissariaadis Eesti osakonna juhatajana. 1918.a. sügisel siirdus Pöögelmann Narva, kuuludes seal Eesti Pöörakua Kommunisti noorseisu.² Aastatel 1921-22 töötas Pöögelmann Petrogradis Eesti Töölise ülikoolis. 1925.aastal nimetati ta Lääne Vähemusrahvaste Kommunistliku ülikooli Leningradi osakonna eesti

1 R. Majau, H. Pöögelmann, Revolutsiooni lipukandjad, I kd., Tallinn, 1962, lk. 21.

2 Üliõpilaste Eesti- ja Soome Kommunistliku Partei ajaloo kohta, Tallinn, 1961, lk. 316.

rentari õppejõuks, hiljem aga A. Herzeni nimelise Pedagoogilise Instituudi professorius. Alates 1923. aastast kuni 1928. aastani oli Pöögelmann Põhja-Lääne Oblasti kaubanduspalati juhtiv töötaja. Alates 1933. a. töötas ta Nõukogude Riigi Riikliku ülikooli klassikute tõlgete toimetusena. Hans Pöögelmann oli Leningradis Linnavalitsuse ajakirjades „Klassitsitsus“, „Proletariaat Revolutsiooni eest“, „Oras“, „Lugid“ ja „Kommunisti Peel“ vastutav toimetusja ja ajakirja vastastäoline.¹

Hans Pöögelmann hukkus traagiliselt 1938. a. Stalini süütuultuse tagajärjel.

Hans Pöögelmann oli silmapaistev eesti revolutsionäär, poliitika- ja ühiskonnategelane, ajakirjanik, poliitiline luuletaja ja pedagoog. Pöögelmanni kõige publitsistlik tegevus kestis ligi 40 aastat. Tema tegevuse markantlik periood ligi 30 aastat. Peaaegu 20 aastat väimiti Pöögelmanni revolutsionärisest tegevusest. Alles pärast NKP XIX kongressi, koos Stalini süütuultuse parandamisega rehabiliteeriti Pöögelmann. Nõukogude rahvas mäletab H. Pöögelmanni kui tulihingelist revolutsionääri, kes pühendas kõige oma elu teorohu teinimisele.

¹ R. Majan, H. Pöögelmann, Revolutsiooni lipukandjad, I kd., Tallinn, 1962, lk. 123.

Резюме

Ханс Тезимман был выдающимся революционером, который более 30 лет своей жизни посвятил борьбе за интересы трудящегося народа Эстонии.

Деятельность Тезиммана не всегда освещалась правильно. В буржуазной Эстонии историки стремились умолчать о роли Тезиммана в революционной борьбе Эстонии, в том числе в революции 1905-1907 гг. Руководители группы мелко-буржуазного уклона И. Таубадре и В. Везман и др. пытались в своих работах доказать, будто Тезимман в 1905-1907 гг. не был еще марксистом. В 1938 году Тезимман стал жертвой культа личности Сталина. Только после разоблачения культа личности Сталина советскими историками началось восстановление правды о революционной деятельности Тезиммана.

Задачей данной дипломатической работы является — показать, как Ханс Тезимман стал марксистом в 1903-1905 гг.

и какова была его роль в поднятии сознании этногенного трудящегося народа в период подъема революции 1905 года.

Ханс Теземман родился 18 декабря 1875 года в волости Айду Вильандтского уезда в семье мелкого крестьянина. Свою публицистическую деятельность он начал в 90-ые годы прошлого века. В конце 19 века и в первые годы 20 века Х. Теземман не был знаком с марксизмом и его работы того времени были проникнуты мелко-буржуазным мировоззрением.

В 1903 г. Х. Теземман поехал в Берманно, он поступил в Лейпцигскую торговую высшую школу. Здесь он познакомился с практическим рабочим движением. Читал социал-демократическую газету „Leipziger Volkszeitung“ („Лейпцигская народная газета“) и стал самостоятельно изучать работы Маркса и Энгельса. Х. Теземман стал убежденным марксистом. В летние каникулы 1904 г. Х. Теземман приехал в Таммин, привез литературу для Тамминского комитета РСДРП и связался с местными социал-демократами.

Когда началась революция, Х. Теземман

Был ещё в Лейпциге, обратно в Эстонию он вернулся после окончания школы в октябре 1905 г. Здесь он вступил в члены Таллинского комитета РСДРП и занялся в активную революционную борьбу. На задание Таллинского комитета Х. Тезимман написал ряд статей, которые были напечатаны в газете "Телеграф", выступал на многочисленных собраниях рабочих, руководил состоявшимся в актовом зале университета г. Тарту собранием народных представителей.

Как в период отсутствия революции, так в последующие годы Х. Тезимман активно участвовал в революционной борьбе. Он призывал рабочих стачивать свои ряды для дальнейших массовых боёв.

В годы буржуазной диктатуры в Эстонии Х. Тезимман работал в СССР. Он был одним из выдающихся вождей Эстонского пролетариата в борьбе за восстановление советской власти в Эстонии.

Kasutatud materjalide nimekiri.

1. Teosed ja artiklid.

Allermann, S., Seltsimeis H. Pöögelmanni 60. a. sünni-
päev ja 30. a. parteilise tegevuse tähtpäev,
„Naistööline ja naisvolkoesnik“, Leningrad,
1935, nr. 12.

Eesti NSV ajalugu, II kd., Tallinn,
1963.

Hans Pöögelmann 60. aastane,
„Klassisitsus“, Leningrad, 1935, nr. 12.

Janson, N. ja Lehmann, J., Hans Pöögelmann,
„Uus Ilm“, New York, nr. 18, 1916.

Juissos, N., Võitleja - kirjandus, „Lugid“, 1935, nr. 12.

Kõõna, A., Hans Pöögelmann - marksistlik
majandusõpetuse väljapaistev propa-
gandist, „Edasi“, 1957, nr. 2.

Kõõna, A., Hans Pöögelmanni majandusli-
kust vaadetest, TRÜ Toimetised,
Tartu, 1958, nr. 69.

Laigna, K., Hans Pöögelmann ajaloosena,
ENSU TA Toimetised, VII kd., Ühiskonna-
teaduste seria, 1958, nr. 3.

- Majak, R., Hans Pöögelmann, Revolutsiooni lipukandjad, I, Tallinn, 1962.
- Maasberg, H., Hans Pöögelmann 1905.-1907. a. revolutsioonis, TRü Taimetised, 1960, vih. 87.
- Mõningad eluloolised andmed Hans Pöögelmannist, "Klassiõpilus", Lenin-grad, 1935, m. 12.
- Pöögelmann, H., Saarniinte uisimus, "Olevia", 1895, m. 6.
- Pöögelmann, H., Kuda saadud, nõnda saõdud, Eesti Karskuse Seltside Kustaraamat, Tartu, 1897.
- Pöögelmann, H., Viiletsuste akner, Tartu, 1900.
- Pöögelmann, H., Kodus ja võõrsil, Tartu, 1900.
- Pöögelmann, H., Minu isa ütles mulle, "Teataja" 1902, m. 99 rahjalisa.
- Pöögelmann, H., Pildid Tallinna minevikust, "Teataja" 1903, m. d. 107, 281, 288.
- Pöögelmann, H., Pühade puhul, "Teataja" 1903, m. 288.
- Pöögelmann, H., Alkohoolism kui ühiskelu pais, Eesti Karskuse Seltside Kustaraamat, Tartu, 1905.
- Pöögelmann, H., Majandusteaduslised kirjad põllu- mestele, Tallinn, 1905.
- Pöögelmann, H., Ajad ja arvamusel-muutuvad, Edasi Tööliste jänualbum, 1905.
- Pöögelmann, H., Vaeste eest hoolekandmise nõu- ted, "Teataja", 1905, m. 4.
- Pöögelmann, H., Kuhu teised juba piiravad, "Teataja", 1905, m. 31.

- Pöögelmann, H., Ametkonnad ja tööpuuduse vastu
viamitamine, "Teataja", 1905, m. 83
lisaleht "Töö".
- Pöögelmann, H., Vallad tõusevad, "Teataja", 1905, m. 245.
- Pöögelmann, H., Kool ja usuõpetus, "Teataja",
m. 246; 247; 248.
- Pöögelmann, H., Raha aeg, "Teataja", 1905, m. 252.
- Pöögelmann, H., Sotsiaaldemokraatia ja sotsiaal-
demokraadid, "Teataja", 1905, m. 254-255.
- Pöögelmann, H., Nahadus, "Teataja", 1905, m. 256.
- Pöögelmann, H., Balti vanameelsus ja revolutsioon,
"Teataja" 1905, m. 268.
- Pöögelmann, H., Majandusteaduse õpetus, Peterburi,
1907.
- Pöögelmann, H. (autobiograafia), Postimees 1857-1907,
50. aastase kestuse mälestuskas, Tartu,
1909.
- Pöögelmann, H., Ajaleht uue agiterija, "Uus Elm",
1913, m. 50.
- Pöögelmann, H., Juhan Liliembach ja ta elutöö,
"Harrusajutus", 1928, m. 96-97.
- Pöögelmann, H., Luuletused, Tallinn, 1957.
- Nesui, J., Mälestusi eesti kultuurielust,
"Kool ja Kõigandus", 1961, m. 6.
- Ülemnade EKP ajaloost, I, Tallinn,
1961.

2. Perioodika.

- a) Ajakirjad: „Kool ja kirjandus“, 1961, m. 6.
 „Klassiõitlus“, Leningrad, 1928, m. 96-97.
 „Klassiõitlus“, Leningrad, 1935, m. 12.
 „Lugid“, Leningrad, 1935, m. 12.
 „Naistööline ja naiskollektivist“,
 Leningrad, 1935, m. 12.

- b) Ajalehed: „Edasi“, 1957, m. 2.
 „Olevik“, 1895, m. 6.
 „Teataja“, 1902, nädalisa.
 „Teataja“, 1903, m.-d. 107, 281, 288.
 „Teataja“, 1905, m.-d. 4, 31, 245, 246,
 247, 248, 252, 254, 255, 256,
 268.
 „Teataja“ 1905 lisaleht, Töö.
 „Uus Ilm“, 1913, m. 50.
 „Uus Ilm“, 1916, m. 18.

Sisukord

Sissejuhatus

lk. 3

I peatükk. Hans Pöögelmanni
sotsiaal-majanduslikest vaa-
detest XIX sajandi lõpul ja XX sa-
jandi algul.

lk. 10

II peatükk. Marksistlik areng -
mine

lk. 36

Lõppsõna

lk. 106

Resümee

lk. 111

Kasutatud materjalide

nimekiri

lk. 113